1.02 PREGLEDNI ZNANSTVENI ČLANEK
DOI: https://doi.org/10.56420/Kronika.74.3.03
CC BY-SA

ANDREJ HOZJAN*

Pregled zemljiško-posestnega razvoja območja med Rabo, Kučnico in Muro do konca zemljiških gospostev na Madžarskem

IZVLEČEK

V prispevku je podan obširnejši pregled več kot 650-letnega razvoja zemljiške posesti v pokrajinah, danes imenovanih Prekmurje in Porabje. Umeščen je v čas od dokončne utrditve državne meje med Kraljevino Madžarsko in Svetim rimskim cesarstvom na Kučnici in Muri med letoma 1130 in 1230 do odprave podložništva na Madžarskem leta 1860 in hkratnega konca zemljiških gospostev. Srednjeveška stoletja uvaja razlaga historičnih dejstev o prostoru Kraljevine in obravnavanem območju do zgodnjega 12. stoletja, sledijo pa razvojne poteze do bitke pri Mohaču leta 1526. Obdobje novega veka, ki zajema tri stoletja in pol, zaključujejo procesi po koncu revolucijskih let 1848–1849: izboljšanje položaja kmečkih slojev in hkratna pretvorba dotedanjih zemljiških gospostev v novo obliko posesti, povsem usmerjenih v kapitalistično gospodarstvo.

KLJUČNE BESEDE

Prekmurje, Porabje, srednji vek, novi vek, zemljiška posest

ABSTRACT

AN OVERVIEW OF LAND TENURE DEVELOPMENT IN THE AREA BETWEEN THE RABA, KUČNICA, AND MURA RIVERS UNTIL THE ABOLITION OF FEUDALISM IN HUNGARY

The article provides an extensive overview of land tenure development in the regions now known as Prekmurje and Porabje during a period spanning over six and a half centuries—more specifically, a period from the final consolidation of the state border separating the Kingdom of Hungary and the Holy Roman Empire on the Kučnica and Mura rivers (1130 – post-1230) to the abolition of serfdom and feudalism in Hungary in 1860. Medieval centuries are outlined with a historical presentation of the Hungarian kingdom and the area under discussion until the early twelfth century and of the developments that led to the Battle of Mohács in 1526. The early modern period encompassed three and a half centuries and concluded with the processes that followed the Revolution of 1848–1849 and resulted in improving the position of the peasantry and transforming seigniories into a new form of property, completely capitalist-oriented estates.

KEYWORDS

Prekmurje, Porabje/Rábavidék, Middle Ages, early modern period, land holding

* red. prof. dr., Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Maribor, andrej.hozjan@um.si, ORCID: https://orcid.org/0009-0000-3282-9356

UVOD

Pisanje o kateri koli temi na prostoru današnjega Prekmurja od leta 1000 do prve polovice 20. stoletja je pisanje o zgodovini delčka obmejnega ozemlja madžarskega kraljestva oz. Kraljevine Madžarske (slov. zastarelo izrazno tudi: Ogrske; dalje: Kraljevina) ne glede na ožje obdobje. Izraz Kraljevina sem uporabil v že nekaj svojih znanstvenih objavah, zato dodatnih razlag, zakaj tako – zakaj je z njim nadomestil izraz Ogrska – tu ne bo. O prekmurskih posebnostih sem že pisal, npr. v razpravi o ustreznosti pisanja rodbinskih imen tukajšnjih posestnikov.[1]

Prispevek se v smislu ožje zastavljene teme seveda izogne drugim še pomembnejšim oz. enako pomembnim vsebinskim sklopom. Tu ne bo – vsaj v občutnejšem obsegu ne – govora o splošnem historičnem razvoju v državi, o zunanjih ogrožanjih prostora (vojne, fajde, osmanski vpadi, obleganja in ropanja), duhovni kulturi, umetnosti, religioznosti, izobraževanju in še o mnogočem. Zato pa bodo pobliže osvetljeni tudi naslovni temi sorodni sklopi kolonizacije prostora, posestniških rodbin/posameznikov, prehajanje lastnine nad zemljo iz rok v roke, položaj družbenih skupin na podeželju in urbanizacija v okviru zemljiških posesti. Zelo konkretno razlago nujno potrebnih pojmov o nastajanju in tvorbi zasebne zemljiške posesti iz prvotne kronske zemlje je prispeval prispevek Dominika Šteinerja o lastnini nad gospostvom Beltinci, na kar bo bralec še dodatno opozorjen.

O VIRIH IN LITERATURI

V uvodu razprave o zgodnjenovoveškem Prekmurju sem pred nekaj leti zapisal: »V tovrstnem tekstu je za opisano dobo nemogoče zaobjeti vso širino virov in literature za opisano dobo. Prav tako nesprejemljivo pa se avtorju zdi uvodoma ne zapisati ničesar. Glede na čas zapisa – 21. stoletje – bi to pomenilo prej slabost kot prednost teksta. Sledi trditev, da o tej temi ni več možno pisati z upoštevanjem virov oz. objav v le enem ali dveh jezikih, temveč je nujno pritegniti objave v vsaj štirih jezikih, se pravi madžarsko-, nemško-, hrvaško- in slovenskojezične, ter tudi mnoge v vse te jezike prevedene objave. Avtor uporablja vse.«[2]

Viroslovje o preteklosti Kraljevine je bilo v trenutku nastajanja virov v smislu njegovih količin vsekakor izjemno. Hitro razširjenje reformacije in prvi tiski madžarskih knjig so spodbudili izobraževanje v madžarščini, širitev pisne kulture in posledično tudi rastoč obseg zapisovanja vsakdanjih posestno-upravnih gradiv. Le en primer: za celotno območje Prekmurja je iz dobe pred bitko pri Mohaču (Mohács) danes ohranjen le en urbarialni vir iz leta 1524 za del posesti Dolnja Lendava; od druge polovice tega stoletja pa se različni ohranjeni urbarni zapisi začno kar vrstiti. A ogromno nastalega gradiva so nato uničile številne vojne in druge nesreče vse do srede 20. stoletja. Vse do konca druge svetovne vojne se je pozornost naših vzhodnih sosedov glede kritičnega izdajanja virov prejkone omejevala na najstarejše listinsko in kronikalno gradivo ter plemiško – evidenčne vire. Od takrat so na vrsto za izdaje prišli tudi t. i. manj pomembni viri – čeprav sam take delitve ne priznavam –, torej objave urbarjev, davčnih konskripcij, skupin ali posamičnih protokoliranih virov javne in cerkvene/redovne provenience, obrtnih in drugih gospodarskih zapisov ipd. Ideološka in nacionalnopolitična usmerjenost madžarske družbe pred letom 1989 je narekovala prednostno obravnavo posamičnih delov družbenorazvojnih procesov, najbolj seveda pojavov medrazrednega boja in pozitivnih državno- oz. nacionalno afirmativnih vsebin. Po letu 1991 sta sodobna madžarska arhivistika in zgodovinopisje z roko v roki krenila v premočrtno objavljanje vseh vrst virov brez izjem, kar je doslej dalo že precej velike rezultate.

Za ustrezne datacije in historične vsebine so uporabljeni znana madžarska zgodovinska kronologija in druga temeljna dela,[3] za ustrezno pomensko izrazje pa več madžarskih slovarjev (jezikovni in pojmovni slovarji),[4] znanstvenih monografij in drugih izdaj, ki ne bodo posebej citirani, so pa navedeni v spisku literature. Vse ostalo bo ustrezno citirano sproti.

VISOKI IN POZNI SREDNJI VEK OD KONCA 11. STOLETJA DO BITKE PRI MOHAČU 1526[5]

Oris notranjepolitičnega razvoja in vpliv na razmere v Prekmurju do Mohača (1526)

Prvi kralj Kraljevine Madžarske sv. Štefan I. (1000–1038) iz rodu potomcev Árpáda je dolgo-

1 Prim. Hozjan, O pisanju imen.

2 Hozjan, Zgodnjenovoveško Prekmurje, str. 12.

3 *Magyar története kronológia*; Benda, *Magyarország történeti kronológiája I.*; *Magyar alkotmány története*; Eckhart, *Magyar alkotmány- és jogtörténet*.

4 Ballagi, *Uj teljes magyar*; *Magyar értelmező kéziszótár*.

5 Celotno prvo poglavje prispevka je iz naslednjih del: Bruckmüller, *Avstrijska zgodovina*; Zelko, *Zgodovina Prekmurja*; Škafar, Prekmurski del; Göncz, *Madžari*; Kontler, *Tisočletje v srednji Evropi*; Kovacsics, *Szentgotthárd és környéke*; Pirchegger, *Geschichte der Steiermark*; Hozjan et al., Srednjeveško Prekmurje; *Vasvármegye. Magyarország vármegyéi*.

trajno preobrazbo takratne etnično raznolike in ob naselitvi še polnomadske družbe, ki ji je vladal, pripeljal v zaključno fazo ustalitve v ogromnem prostoru Panonije in Zakarpatja. Od tu preživelih Slovanov so se priučili naprednejšega poljedelstva in mnogih drugih, za obstoj pomembnih ročnih spretnosti, kar je sprožilo večstoletno spreminjanje obširne močno gozdnate ravnice v bodočo kultivirano krajino. Začenjali so se procesi intenzivnega pokristjanjevanja, fevdalizacije in prvotnega razslojevanja ljudi v družbene skupine kmetovalcev, vojakov, dvorjanov, vodilnih osebnosti in ugledнežev ter duhovščine. Skupaj z Madžari je v državi živelo še nekaj drugih etničnih skupnosti, najštevilčnejša pa so bili Slovani. Del panonsko-slovanskega elementa je vsekakor preživel madžarsko poselitev, saj očitno niso bili fizično iztrebljeni. Nasprotno, čeprav v podrejeni vlogi, je bil ta element po dokončni ustalitvi novih gospodarjev ozemlja kot izurjena poljedelska delovna sila v njihovi službi zelo dobrodošel. Prebivalstvo je dobilo tudi že prve zakone.

Državno oz. javno upravo ogromnega ozemlja si je kralj po vzorcu takratnega zahodnega soseda, cesarskega imperija, zamislil kot sistem večjih in manjših teritorialno-upravnih enot, kraljevskih županij, na čelo vsake je prišel njegov zvesti uradnik – župan. Na zahodnem obmejnem ozemlju – severno, zahodno in jugozahodno od Blatnega jezera – sta kot prvi županiji že do Štefanove smrti nastali dve: Železna županija (madž. Vas vármegye) na območju rek Rabe in gornje Zale s sedežem na gradu Vasvár (slov. Železni grad; Železno) ter Zalska županija (Zala vármegye) s sedežem na gradu Kolon, zgodovinskem nasledniku na mestu nekdanjega Blatenskega Kostela, pozneje preimenovanem v Zalavár (slov. Zalski grad).

V Štefanovi dobi je onstran sicer nedefinirane jugovzhodne meje cesarstva oz. zahodno od skrajnega roba madžarske naselitve med cesarstvom in Kraljevino nastal obsežen razmejitveni pas ozemlja. Razprostiral se je od Donave v širši okolici Bratislave prek Nežiderskega in zahodno od Blatnega jezera pa vse do potoka Kučnica, rek Mure in Drave v severno Slavonijo. Bil je brez nadzora državne oblasti, saj je prostor onkraj provizorične zahodne meje naselitve ni zanimal. Tako se lahko sklepa na osnovi dejstva, da ga sprva niso vključili v svoje državno ozemlje in je bil daljši čas nikogaršnja zemlja – brez lastnika, zelo redko poseljena, zelo gozdnata in težje prehodna. O vzrokih za to se lahko le ugiba; morda jih je odbijala delno hribovita in gosto gozdnata pokrajina, prav gotovo pa ne maloštevilen preostali slovanski živelj. Postal je nikogaršnje prehodno ozemlje, kjer je madžarska stran občasno nadzirala le prehode čez reke, npr. čez Muro pri Radgoni. Območje Prekmurja, ki je ostalo izven skrajnega zahodnega roba naselitve, torej ni bilo zajeto v prvotni državni okvir Kraljevine, postalo je del prvotnega mejnega pasu. Pred koncem 11. stoletja zato o določnejši lastnini zemlje v tem območju – v kakršnikoli obliki lastnine že – ni smiselno ugibati.

Na vzhodnem robu tega pasu so namreč v smislu takratnega razumevanja državne meje že v Štefanovi dobi izoblikovali matično stražno črto, ob kateri (in še čez njo) so ležale mejne točke s strelci/stražniki. Ta skrajna črta je glede na lego Prekmurja prvotno tekla malo vzhodneje od današnje državne meje. Obe omenjeni županiji sta imeli med drugim tudi pomembno vlogo nadzora in obrambe zahodne meje, enako kot dve severnejši županiji s sedežema na gradovih Győr in Šopron (Sopron). Županom so pomagali stražarji oz. strelci, stalno nastanjeni v več obmejnih točkah. Nastal je prvoten državni stražno-obrambni mehanizem, ki ga lahko po namembnosti brez zadržkov primerjamo z nam znanim širšim pasom mejnih krajin od Donave pri Dunaju proti jugu čez današnje slovensko ozemlje vse do Tržaškega zaliva. V bistvu sta vse do spodnjega roba Prekmurja oz. do točke, kjer se je sicer prav tako nedoločena meja cesarstva obrnila proti jugozahodu, stala vzporedno.

Razmere so se spremenile šele v času kralja sv. Ladislava I. (1077–1095). Ta je v zadnji tretjini 11. stoletja uspešno razrešil tako notranje spore kot tudi zunanjepolitične odnose, saj se ni pustil vplesti v investiturna nasprotja med cesarjem in papeštvom. Hkrati je sprožil vsestransko ozemeljsko širjenje države na jugovzhod, jug in zahod. V letih 1089–1091 je z nenadno osvojitvijo omenjenega ozemeljskega pasu od Bratislave do vzhodnega roba Slavonije prestavil mejno črto države za kakšnih 50 do ponekod celo sto kilometrov zahodneje. V državni okvir in javno-oblastni sistem Kraljevine je tako vključil tudi sedanje Porabje in Prekmurje, prestopil Muro ter priključil še vzhodne Slovenske gorice, Mursko polje in Prlekijo vse do bližine Ptuja, južno od Mure pa tudi Medmurje (hrv. Međimurje) in celotno Slavonijo. Po njeni osvojitvi je prestopil Savo, premagal še tamkajšnje Hrvate in zasedel ozemlje do zaledja jadranske obale. Na jugovzhodu si je dokončno pokoril in priključil uporno kneževino Erdeljsko (tudi: Sedmograška, Transilvanija), na jugu pa je zasedel območje skoraj do Beograda.

Že Ladislavu je z veliko naklonjenostjo papeške kurije uspel za takratno Kraljevino pod domačo vladarsko dinastijo izjemen zunanjepoli-

tični uspeh: razglasitev prvega kralja Štefana I. za svetnika katoliške Cerkve in hkratna vzpostavitev njegove krone za simbol državne oblasti ter hkratne lastnine nad celotnim prostorom Kraljevine, kar se je zelo hitro prelevilo v pojem svetoštefanske krone kot nosilca oblasti vseh nadaljnjih kronanih glav do konca prve svetovne vojne. Osnova kraljeve oz. pravilneje kronske moči je bila kronska last celotnega ogromnega ozemlja, ki ga je vladar sprva le postopoma in glede na že opravljene zasluge oz. bodoče potrebe daroval posameznikom, Cerkvi in redovnikom. Omenjeni prispevek v pričujoči *Kroniki* o beltinskem gospostvu tako med prvotnimi oblikami lastnine zemlje razlikuje kronsko, cerkveno oz. redovno in zasebno.

Nadaljnje razvojne faze države na tem mestu ni smiselno opisovati. V času kralja Ludvika Jagielonca (vladal 1516–1526) je v osmanskem imperiju zavladal sultan Sulejman I. Veličastni (1520), ki je s pohodom na Madžarsko in popolno katastrofo krščanske vojske na bojnem polju pri Mohaču (Mohács) 29. avgusta 1526 nakazal nadaljnjo usodo države. V bitki, katere okrogla petstoletna obletnica je v aktualnem letu 2026, so umrli kralj, ki še ni imel sina, večji del magnatov – tudi dva prekmurska – ter visoke duhovščine. Končala je dobo srednjeveške Kraljevine.

Ladislavova osvojitev območja Prekmurja in spremembe namembnosti slovenskega severovzhoda

Povsod na skrajnih mejah novoosvojenih ozemelj v poznem 11. stoletju je krona takoj osnovala nov, ožji mejnostražni pas s postojankami strelcev tako, da je tedaj že obstoječe strelce premaknila na točke, markirajoče novo, zahodnejšo mejno črto države. Ob pomanjkanju virov lahko le ugibamo, kateri poznejši prekmurski gradovi in kraji so nastali na osnovi prvotnih postojank strelcev (npr. najverjetneje obe Lendavi, območje Murske Sobote, Turnišče). Zagotovo pa je bil takšna točka Hodoš in še nekaj postojank neposredno onstran današnje državne meje. Tudi v širšem desnobrežnem pasu od Mure pod Radgono tja do spodnjega toka Pesnice in celo do Drave pri Borlu so tako nastale očitno številne stražne točke. Hkrati je krona hitro začela izvajati intenzivnejšo načrtno oz. funkcionalno kolonizacijo izključno slovanskega prebivalstva iz notranjosti na skrajne meje, ki bi tako postavila živi ščit pred morebitnimi vpadi iz obmejnih področij cesarstva. V ta časovni sklop se uvršča v mlajših virih obstoječ dokaz o zgodnjem delovanju samostana benediktincev *de Borchi* v letu 1093 – hitro po osvojitvi pokrajine, lociran najverjetneje v Kančevcih, kar bi lahko potrjevali odkriti arheološki ostanki na mestu sedanje cerkve. Deloval naj bi le nekaj čez pol stoletja; logična je misel o njihovem misijonarjenju med stražniki in prvimi kolonisti.

Oboje – tako lokacije madžarskih stražnih točk kot tudi koloniziran slovanski živelj – je po več časovno ločenih povračilnih osvojitvenih sunkih v okviru postopnega ponovnega osvajanja prostora med Dravo in Muro od leta 1130 s cesarske strani, večji del v režiji salzburške nadškofije, ostalo v tem prostoru. Po koncu pretresov polnega 12. stoletja se je del nove državne meje hitro po letu 1230 dokončno ustalil na Kučnici in Muri.[6] V očeh novih vladarjev je prostor takoj dobil pomembno funkcijo. Sledila je preobrazba desnobrežnega prostora v strateški obmejni pas cesarstva oz. njegova celovita vključitev v mejnokrajiški sistem.

Dokazov za te trditve je že iz 13. stoletja in kasneje več kot dovolj: vzpostava močne sistemske širše obrambne črte z njenimi nosilci na gradovih Radgona, Negova, Ljutomer, Ormož, pa še Hrastovec in Maribor, Ptuj ter Borl tik ob Dravi – v prostoru med prvimi štirimi naštetimi gradovi pa še večje število redno delujočih stražno-obrambnih točk, t. i. strelskih dvorov (ok. 50). Nadzor nad desnobrežnim pasom od Mure v notranjost je vladar izvajal neposredno, saj je v ta namen tu vzpostavil ogromen vladarjev posestni urad in vojaškopoveljniško glavarstvo s sedežem na gradu Radgona. Vanj kolonizirani slovanski živelj je očitno prišel iz najzahodnejših območij Kraljevine, saj je – enako kot na območje Prekmurja usmerjen kolonizacijski tok – skozi stoletja obdržal slovanske toponime tedaj šele vznikajočih vasi s končnicami na *-ci*, o čemer je pisal tudi Milko Kos.[7] Vladarji so na obeh bregovih Mure do sredine 13. stoletja ustvarili enako situacijo. Vprašanja, ki se strateško gledano zastavljajo, pa so: Zakaj so se povratni osvajalni sunki s cesarske strani zaustavili prav na Kučnici in Muri ter niso posegli tudi v levobrežni murski prostor? Ali je bila prav reka kot naravna pregrada odločilni dejavnik? Do takrat namreč sploh ni bilo afirmativno definirane državne razmejitve.

6 Problematika nastajanja in zaključka visokosrednjeveške razmejitve pod Donavo je znan zgodovinski problem. Na osnovi starejših raziskav več avtorjev in s pritegnitvijo večjega dela ustreznih virov ga je pred tremi desetletji kot zadnji predstavil tudi Peter Štih. Prim. Štih, Salzburg, Ptuj, in Štih, Salzburg und die Entstehung.

7 Milko Kos je o omenjeni problematiki pisal v več svojih objavah. Časovno zadnja o toponimih na -ci je iz leta 1968.

Visoko- in poznosrednjeveško Prekmurje[8]

Vse opisano je nujno potrebno za razumevanje nadaljnjega razvoja situacije posebej v območju Prekmurja, ki je po dogovoru o ustaljeni meji postalo za krono strateško pomembno. Z osvojitvijo ozemlja med Rabo, Kučnico in spodnjo Muro malo pred letom 1100 je krona v državni okvir Kraljevine vključila tudi to območje. Njen del je pravnoformalno ostalo vse do podpisa Trianonske pogodbe junija leta 1920, torej približno 830 let, in ne kar »tisočletje«, kot se večkrat zapiše in še večkrat izgovori. Vsa novo pridobljena območja je krona takoj vzpostavila kot svojo – kronsko last, ga upravno pripojila obema tukajšnjima županijama ter jih podredila dvema tedaj najbližjima, že omenjenima sedežema županij. Postopoma ga je nato po delih donirala zvestim, zaslužnim rodovnim poglavarjem in vojakom v njihovi službi za dotedanje zasluge oz. za bodočo stražno službo, vsem v trajno last. Ozemlje tik ob Rabi in pod njo pa so podarili cistercijanskemu redu.

Oblast je namreč v 12. stoletju vzporedno z izgubami delov desnobrežnega obmurskega ozemlja umikala vojaštvo in ga hkrati z v porečju srednje Krke nastavljenimi strelci/stražarji premaknila na nova obmejna območja. Nad Rabo, v Porabju, Prekmurju in Medmurju je iz strelskih dvorov s stražarji in strelci (*custodes confiniorum, speculatores*; *sagittarii*) ustvarila novo in trajno močno obrambno črto. V pokrajini je tedaj že potekala intenzivna kolonizacija. Tik ob pravkar vzpostavljenih stražnih oz. strelskih dvorih so še naprej načrtno naseljevali izključno slovansko prebivalstvo iz notranjosti oz. iz drugih osvojenih slovanskih območij. Namen je bil že opisan.

Kdaj konkretno so se na manjših zemljiščih tik ob državni meji in pod Rabo – torej tudi na območju Prekmurja – pojavili mejni stražarji, ni natanko znano. Najverjetneje so bili prvi tam še pred sredo 12. stoletja, saj so nekaj desetletij pozneje že znani viri o zemljiščih, na katerih so bili nastanjeni. Nameščali so jih na točke, ki so sčasoma postale sedeži kronskih zemljišč pod upravo ali pozneje že tudi last županov oz. drugih oseb, za katere vemo od poznega 12. stoletja naprej. Bili so pretežno slovanskega, manj pa madžarskega in še drugih izvorov. To stoletje je torej intenzivnejša doba ustanavljanja prvih trajnejših naselbinskih jeder. V očitno bolj poseljenem gornjem Prekmurju je najverjetneje nastalo več strelskih dvorov kot v nižinskem dolnjem. Opazna je tudi izjemno gosta poselitev pasu tik ob državni meji v gornjem Prekmurju od gornjega toka Kučnice in navzdol do županijske meje.

Ti stražarji so v visokosrednjeveškem Prekmurju tvorili prvo oboroženo silo in hkrati – saj so za opravljanje službe dobivali zemljo v dar (in ne v fevd (!)) – tudi prve znane zemljiške lastnike. Od 13. stoletja jih prekmurski viri označujejo z izrazom jobagioni (*iobagiones*). Bili so osebno svobodni ljudje, ki jih je vladar določal v pomoč veleposestnikom za obrambo in pozneje v upravi vsake od veleposesti. V pokrajini jih je nastavljal iz vrst tako madžarsko govorečih kot tudi še živečih slovanskih veljakov, omenjajo pa se na celotnem prekmurskem prostoru od Dobre do Dolnje Lendave. Tako je v visoko- in poznosrednjeveški dobi ob redkih veleposestnikih in številčno prevladujočih nesvobodnih podložnikih podobno kot drugod na Slovenskem tam živela še opazna plast prvotnih osebno svobodnih ljudi in nastajala temu ustrezna mala zasebna posest. Samo na prostoru vzhodno od Mačkovskega potoka je bilo že pred letom 1208 izven okvira gornjelendavskega gospostva kar sedem malih zaključenih zemljišč.

Manjši del jobagionov je v poznejših stoletjih dosegel položaj osebno svobodnega plemstva – tega se nikakor ne sme primerjati s slojem ministerialov v cesarstvu, ki jih ta družba ni poznala – in se ga zaradi prvotnih kronskih donacij zemlje njihovim prednikom označuje z izrazom donacijsko plemstvo. Njihov večji del se je kasneje moral sprijazniti s padcem v podložništvo. Kolonizacija slovanskega življa iz bolj naseljenih področij okoli Blatnega jezera in južne Slovaške se je po umiritvi razmer na nemško-madžarski jezikovni meji v 13. stoletju še pospešila, kar lahko spremljamo s hkratnim širjenjem urbanizacije prostora.

Stražna krajina in prihod neslovanskih ljudstev na območje Prekmurja

Na to območje se v zvezi z začetki visokosrednjeveške kolonizacije torej navezujeta dva bistvena historično-geografska pojma: ob prvotnem širokem mejnoobrambnem pasu še poznejši, sekundarni levobrežni obmejni pas, katerega sestavni del je bilo območje t. i. Stražne krajine (madž. Őrség, nem. die Wart). Ta je bila, kot pove že njen naziv, posebno vojaško ozemlje, dolgo približno 20 in široko 12 km, z gosteje naseljenimi mejnimi stražarji in strelci, ki so upravno spadali pod županijo Železno. Že od zgodnjega 13. stoletja je zajemala vsaj 18 znanih naselij. To ozemlje ni ležalo v neposredni bližini nove meje, temveč se je raztezalo južno od Rabe oz. zemljišča cistercijanskega samostana v Monoštru ter vzhodno in severno od meja zemljišča Gornja Lendava (glej

8 Prim. Zelko, *Zgodovina Prekmurja*, na več mestih; Hozjan et al., Srednjeveško Prekmurje.

karto 1). Od teh 18 naselij so bila tri na današnjem slovenskem ozemlju – Hodoš, Krplivnik in že izginula Bükkalja, ostala pa so ležala onstran sedanje državne meje.

Mejni stražarji in strelci v Stražni krajini so bili torej prva izpričana številčnejša skupina večinoma madžarskih, a tudi drugih (ostanki Pečenegov, Uzov) kolonistov oz. prva naselitvena skupina neslovanskega izvora na sicer večinsko slovanskem vzhodnem robu območja Prekmurja. Nekaj let po smrti Ladislavovega naslednika kralja Kolomana, leta 1121,[9] sta v ustanovni listini Marijinega benediktinskega samostana v Almádu prvič zapisana dva po svojem izvoru slovanska hidronima, imeni rek, ki tečeta tudi po naši pokrajini, Ledave in Krke. Zapis sedaj velja za najstarejšo znano omembo obeh, pa tudi kot najstarejši trdno dokazljiv zapis kakega hidronima v zvezi s tem območjem sploh. Od poznega 12. stoletja se nato v virih pojavljajo prvi zapisi imen gradov, ustanov, krajev itd. Od slovenskih zgodovinarjev se je s Stražno krajino, posebej z njeno drugo, mlajšo razvojno fazo, intenzivneje ukvarjal le Ivan Škafar v nezagovarjani doktorski disertaciji.[10] Od sosednjih madžarskih avtorjev moramo opozoriti na nam še neznana dela dr. Istvána Herényija (roj. 1918), posebej na njegov zgodovinopisni opus o zahodnomadžarskem obmejnem prostoru v visokosrednjeveški dobi.[11] Temeljit pretres in soočenje teh podatkov z drugimi, novejšimi ugotovitvami nas še čaka.

Do zgodnjega 13. stoletja je o razmerah sicer zelo malo znanega oz. nam to dobo lahko ustrezneje razložijo le arheološke najdbe. To pa je bil tudi čas dokončne umiritve razmer, posledične izpopolnitve sistema strelcev in kraljeve razdelitve več zemljišč posamičnim lastnikom, ki so se zato od prve tretjine stoletja postopoma začela spreminjati v veleposesti. Načrtna poselitev pokrajine s slovanskim, madžarskim in ponekod tudi nemškim življem se je od tedaj lahko razmahnila. Dejstvo je, da se je v nadaljnjih stoletjih kot tudi v celotnem novem veku tendenca kolonizacije slovansko govorečih ljudi nadaljevala še množičneje.

Nastanek in poznosrednjeveški razvoj zemljiške posesti med Rabo, Kučnico in spodnjo Muro[12]

Na širokem pasu južno od Rabe ob Kučnici in spodnji Muri se je po volji in z darovi krone do prvih desetletij 13. stoletja izoblikovalo šest večjih zaključenih zemljišč (*terra*; *possesio*) in še več manjših. Večja zemljišča so poimenovali po njihovih sedežih – najverjetnejših lokacijah prvotnih strelskih/stražnih postojank: *Lindua/Lyndwa* na (poznejšem) gradu (Gornja) Lendava (pri današnjem Gradu), zemljišče nad in pod Rabo v lasti cistercijanskega samostana v Monoštru (madž. Szentgotthárd, nem. Sankt Gotthard), *Dobra* s sedežem na istoimenskem gradu (Vasdobra, danes Neuhaus am Klausenbach v Avstriji), *Belmura* s sedežem v poznejši Murski Soboti, *Chernech/Cserneczszegh* s sedežem v Črncu (poznejše Turnišče) in sosednji okoliš *Kendynch* s sedežem v Črenšovcih, ter *Lindua/Lindva* s sedežem na gradu (Dolnja) Lendava (danes Lendava/Lendva). Obe Lendavi in Belmura so dobile imena po tedanjih že obstoječih oz. v slovansko hidronimiko prevzetih imenih bližnjih rek Ledavi in Muri (*Lyndwa*; *Mura*, prvi znani zapis v nazivu predija (majhne posesti) leta 1217, nato za reko leta 1232).[13]

Z izjemo samostanskega je krona vsa druga zemljišča darovala posameznikom, vodjem stražnikov ali županijskim jobagionom za njihove zasluge v trajno in neodtujljivo last potomcev v moškem kolenu – razen ob njihovem izumrtju, ko je zemlja znova prešla v last krone. Zato so zemljišča hitro postala predmet dedovanja, prodaje/nakupa ali zamenjave. Dokončna podoba večjih zaključenih zemljišč se je izoblikovala šele ob koncu 15. stoletja (glej karto 4). Da je šlo za hkraten in logičen proces razdelitve obmejne zemlje, kaže že dejstvo, da so zemljišča mejila druga na drugo brez vmesnih praznih prostorov. Iz teh zemljišč so se v naslednjem stoletju in pol razvile veleposesti oz. zemljiška gospostva, katerih temeljna značilnost je bila in ostala vse do bitke pri Mohaču nedeljivost posesti – ob dedovanju jih niso delili na manjše oz. posamične sklenjene kose. V primerih poznejše, zgodnjenovoveške nujne delitve posesti med dva ali več hkratnih novih moških lastnikov/dedičev so namreč postopali drugače: vsak je dobil dogovorjeno število kmetij v vsaki vasi v obsegu celotnega gospostva ali le v nekem njegovem delu, ne pa recimo vsakemu sklenjen

9 *Források a Muravidék/Viri za zgodovino*, str. 35–36. I. Zelko ju v *Historični topografiji Prekmurja do 1500* ni zabeležil.

10 Prim. Škafar, Prekmurski del beksinskega.

11 Prim. Herényi, »Die Wart«; Herényi, *Helytörténeti lexikon 800–1400*.

12 Najpomembnejše osnove tega dela prvega poglavja predstavljajo ob v op. 5 navedenih še dela: Kerec, *Szécsi-ji, Gornja Lendava*, str. 54 in naprej; Zelko, *Gospodarska in družbena*. Drugo bo citirano sproti.

13 Zelko, Zemljišče Belmura, str. 167; prim. Zelko, *Prekmurje do leta 1500*, str. 18 in 66.

enovit kos – več celih vasi. Tako je bilo praviloma; a kot bomo videli, je že v primeru dedovanja po umrlem zadnjem Sečiju pl. Gornjelendavskem (1540) vladarjeva volja določila drugače.

V zvezi z lastništvom zemlje je prisotna še druga, skozi stoletja nespremenljiva značilnost: krona – pozneje kronska komora – po zaključku procesa razdelitve zemlje med posameznike tu ni imela ničesar več. Tudi Cerkev tu ni dobila – in zato ni imela – nikakršne večje prvotne posesti, kar je razumljivo glede na strateško pomembnost obmejnega pasu in njegove poznejše vključitve v državni prostor. Njene do takrat ali še pozneje vzpostavljene najstarejše ustanove v notranjosti na zahodu oz. severozahodu države (pražupnije, škofijski sedeži, kapitlji ...) so že v prvih stoletjih Kraljevine dobile občutne posesti in zagotovljene dohodke. Monoštrske opatije seveda ne smemo šteti v cerkveni okvir. Vendar besede »nikakršne« ne smemo razumeti dobesedno – mišljena je izključno odsotnost cerkvene lastnine podložnih kmetij. Zanje enostavno ni podatkov sicer maloštevilnih župnij. Postavlja se vprašanje, kako oz. s čim se je cerkveno osebje stanu ustrezno sploh vzdrževalo.

Nanj sta med slovenskimi raziskovalci odgovorila Ivan Škafar in Ivan Zelko:[14] vzdrževali so jih v prvi vrsti naturalije in prihodki iz desetine, ki so jih dobili od župnijskega občestva. Sprva so desetino župnije pobirale same in si verjetno pridržale četrtino do največ tretjino, večji del pa je šel kapitljema v Vasváru in Zagrebu. A že po sredi 13. stoletja je znan spor dolnjelendavskih Haholdov z zagrebškim kapitljem o neustreznosti višine letnega zakupa desetine pražupnije Turnišče, kar kaže na postopno prevlado oddaje desetine v zakup domačim veleposestnikom. Ti so bili namreč brez izjeme patronatski lastniki vseh župnij. Od prestopov v protestantizem so si jih veleposestniki enostavno prisvojili brez plačila.

Zagotovo so župnije imele orno in tudi drugo obdelovalno zemljo, npr. vinograde, njive in vrtove, ter jo obdelovale same ali še običajneje – jo dajale v zakup, največkrat drobnim posestnikom ali morda celo lastnim podložnikom. Zemljo so običajno dobivale z različnimi darili posestnikov.

Prej naštetim zemljiščem je treba dodati več že takrat znanih manjših zaključenih okolišev v prostoru gornjega Prekmurja, v bistvu znotraj oz. na obrobjih gornjelendavskega zemljišča in *Belmure*,[15] kjer so sprva zagotovo prebivali strelci: znotraj Belmure (med Muro in Ledavo) okoliši ob Muri na Petanjcih (*Terra Petene*), med Krogom in Bakovci ter v širši okolici Rakičana; znotraj gornjelendavskega zemljišča pa okoliš med Berkovci in Pordašinci, večji sklop zemlje v obliki zaobljenega trikotnika med Otovci, Negoninci in Bükkaljo z vsaj osmimi znanimi okoliši strelcev ter okoliš med današnjo državno mejo na severu Goričkega in Markovci. Razmerja med zadnjimi in obema večjima zemljiščema je zaradi pomanjkanja virov nemogoče opredeliti. Na podlagi znanega lahko sklepamo, da so bili okoliši strelcev ustanovljeni gotovo prej kot obe večji zemljišči. Zato so se ob razmejevanju okolišev in zemljišč zaradi njihove za krono strateške pomembnosti obdržali znotraj ali na robovih zemljišč tudi v naslednjih stoletjih kot manjša, a samostojna in nedotakljiva ozemlja. Obe poznejši veleposesti jih nikdar nista smeli oz. zmogli vključiti v svoj okvir.

Največji del prostora gornjega Prekmurja (gospostva Gornja Lendava, Dobra in Murska Sobota) so od leta 1366 oz. 1387 imeli Sečiji pl. Gornjelendavski; od 15. stoletja so v imenu monoštrskih menihov upravljali še njihovo posest v Porabju in severno od Rabe. Dolnje Prekmurje so pred koncem 14. stoletja že v celoti obvladovali gospodje Haholdi, poznejši magnati Baniči Dolnjelendavski. Manjše zaključene posesti so prišle v roke svobodnih rodbin: Petanjskim in njihovim naslednikom iz veje Nádasdyjev je pripadal okoliš Petanjci; Prosenjakovski so imeli širši okoliš okrog Prosenjakovcev; gospodje Kroški okoliš med Krogom ter Velikimi in Malimi Bakovci; zemljišče Črnec pa je kot prva znana imela rodbina *Gure*/*Guri*. Posamezniki so za zasluge oz. za svojo službo že dobivali v dar ali (za)kupovali posamične kmetije oz. majhno ozemlje znotraj ali izven veleposesti.

Zemljišče in grad *Lindua/Lyndwa* – (Gornja) Lendava ter istoimenski kraj pod njim

Nujno ga je treba ločevati od drugega, sprva enako imenovanega zemljišča in gradu v dolnjem Prekmurju. Zaradi nejasnosti glede tega in večkratnih pomenskih zamenjav pri zapisovanju v virih so obema gradovoma od srede 14. stoletja dodali imenski predponi Gornja in Dolnja. Tudi njune lastnike smemo šele od poznega 14. stoletja dejansko imenovati tako, kot so jih od takrat začeli ločevati v virih – kot pl. Gornjelendavske in pl. Dolnjelendavske.

Kralj Andrej II. je leta 1208 zemljišče za njegove dolgoletne zasluge podaril županu Železne županije Nikolaju. Malo pozneje so natančno popisali njegove meje. Več je o gradu (danes Grad; sodobno madž. Felsőlendva; nem. Ober Limbach), pod katerim je začelo nastajati istoimensko naselje, in zemljišču znano od druge polovice

14 Prim. Škafar, Prekmurski del beksinskega.
15 Prim. Zelko, Zemljišče Belmura.

Karta 1: Zemljišče Gornja Lendava, prvoten dokazljiv obseg v 13. stoletju[16]

13. stoletja naprej. V krizni dobi po smrti kralja Béle IV. je grad večkrat napadla češka vojska, a so ga vselej zmogli obraniti. Še pred tem se kot lastnik gradu omenja Nikolajev sin Salomon, kar bi pomenilo, da je že bil dedna last.

Po krizi s Čehi in očitnem izumrtju Salomonove linije je krona leta 1275 grad in celotno zemljišče podarila Amadeju II., sinu Amadeja iz rodbine Gútkeled, kar daje sklepati, da bi tudi omenjeni župan Nikolaj in Salomon morda že lahko bila člana ene od vej tega rodu, povezanega z omenjenim klanom Amade. Amadejci so si dar prislužili s pregovorno zvestobo in hrabrostjo posameznih članov v službi krone v prvi polovici tega stoletja, kar so nato dokazali tudi v bojih z agresivnimi Kőszegiji v prvih desetletjih 14. stoletja. Ta veja Amadejcev je pozneje izumrla, najverjetneje leta 1357. Dve leti pozneje (1359) je kralj Ludvik I. zemljišče daroval palatinu Nikolaju Kontu, a mu ga je že pet let pozneje (1364) odvzel in ga v naslednjih letih (1365 in 1366) podaril Nikolaju III. Sečiju. Tu so njegovi potomci kot pl. Gornjelendavski gospodovali in imeli sedež vse do izumrtja te rodovne veje leta 1540. Poznejši obseg gospostva je bil še večji kot prvotni. Tik pod gradom (od poznega 14. stoletja znan kot *Superior Lyndva*; *Felseolyndwa*) je nastalo naselje, poimenovano po kastelonimu, in se širilo. Kot trg se omenja razmeroma pozno, šele leta 1478 (*opidum Lyndwa*).[17]

Lastniki Gornje Lendave Sečiji pl. Gornjelendavski

26. januarja 1366 je ugledni kapitelj v Veszprému na ukaz krone izdal dve listini o darovanju zemljišča (Gornja) Lendava Nikolaju III. Sečiju in njegovim potomcem. Ta je imel bleščečo kariero in končno dosegel položaj palatina Kraljevine. Izjemne zasluge kroni je kralj Ludvik I. Anžuvinec zelo cenil, zato obdaritev ni bila nič nenavadnega. S tem so se v gornjem Prekmurju pojavili novi lastniki zemljišča (v slov. izpisu: Seči, množina: Sečiji (madž. Széchy, Szécsi)) pl. Gornjelendavski. Član te družine Nikolaj, ki je do takrat živel na gradu Rimavská Seč (Rimaszécs) v takratni županiji Gemer (madž. Gömör; v danes istoimenskem kraju v obmejni regiji Banská Bystrica na južnem Slovaškem), je imel ob prihodu rodbinsko ime, nastalo iz kastelonima. Rodbina se je zaradi te pridobitve razdelila na dve veji; ena (živeča na Slovaškem) se je ob rodbinskem imenu dodat-

16 Kerec, *Szécsiji, Gornja Lendava*, str. 59, objava z ustno odobritvijo avtorice.

17 Zelko, *Prekmurje do leta 1500*, str. 41.

no poimenovala še po njihovem izvirnem gradu – Sečiji pl. Rima-Seč, druga pa po kastelonimu Gornja Lendava.

Od Nikolajevega lastniškega nastopa v območju Prekmurja se Sečiji Gornjelendavski niso več tesneje vpletali v zemljiškoposestne odnose z matično vejo rodbine. Rodbinski veji sta se razvijali ločeno, skladno s tem pa so bile ločene tudi njune dedne posesti v raznih delih dežel svete krone. Posamični člani Gornjelendavskih so tudi v naslednjem 15. stoletju dosegli izjemne položaje, tako javne kot cerkvene. Kralja Ladislava Posmrtnega je leta 1440 okronal esztergomski nadškof in zato metropolit Kraljevine kardinal Dioniz Seči pl. Gornjelendavski. Na svečanosti je bil prisoten tudi njegov brat Tomaž III., župan županije Komárom, še eden nosilcev znakov kraljeve oblasti.[18]

Rodbina je lahko navezovala poročne stike z najuglednejšimi družinami v državi in tudi onstran državne meje. Pred koncem istega stoletja in v zgodnjem 16. stoletju so s člani izvorno madžarske rodbine Kövendi Székely (nem. Zekel) baronov pl. Ormoških, živečih na Spodnjem Štajerskem, uredili kar dve poroki. Marjeto Seči so poročili z Jakobom Székelyjem/Zeklom Ormoškim in ji za doto začasno izročili celotno murskosoboško gospostvo s sedežem v tedanjem gradu; Jakob je v njem leta 1504 tudi nenadno umrl. Dobro desetletje pozneje se je Tomaž IV. Seči Gornjelendavski v drugo poročil z Magdaleno Zekel Ormoško.[19]

Kot gospod gospostev Gornja Lendava z Mursko Soboto, Dobra, Letenye in Szécsisziget v Zalski županiji in Gradišće v županiji Požega ter nosilec patronatskega prava nad monoštrsko opatijo, pa še mnogih manjših posesti v drugih županijah in hkrati veliki dedni župan Železne županije je bil Tomaž IV. zadnji pomemben moški član rodu Gornjelendavskih. Na njegovo vplivnost kaže podatek, da mu je še pred smrtjo uspelo znova pridobiti lastništvo posesti Murska Sobota kot doto, predano njegovi sorodnici Marjeti. Umrl je na bojnem polju pri Mohaču.

Zemljišče cisterce v Monoštru in trško naselje ob samostanu[20]

Nekaj pred letom 1183 je tik ob Rabi na mestu poznejšega Monoštra zagotovo delovala redovna postojanka benediktincev, morda celo kot nadomestek omenjene njihove že prej opuščene postojanke *de Borchi*. Tega leta je kralj Béla III. z listino, ki je vsebovala tudi opis podarjenega zemljišča, na podlagi opuščenega benediktinskega ustanovil cistercijanski samostan. Naselili so jo menihi iz francoskega samostana Trois Fontaines. Kraj, prvič omenjen štiri leta pozneje, je ime dobil po samostanski cerkvi, posvečeni svetniškemu škofu Gotthardu iz Hildesheima (*Ecclesia sancti Gothardi*), medtem ko njegov slovanski toponim izvira iz slovanskega izraza za samostan. Poleg verskega delovanja med kolonisti je bil razlog ustanovitve cisterce najverjetneje podpora strateško pomembnemu pridobivanju železove rude v področjih nad Rabo. Samostanska posest je skupaj merila kar 275 km² in se je raztezala malce nad Rabo in v največjem obsegu v Porabju ob vzhodnih mejah sosednjega zemljišča *Dobra* ter še vzhodneje med Rabo in severno mejo Stražne krajine (glej karto 4). Opatija je ob papeški naklonjenosti, kraljevi zaščiti in razvejani zemljiškoposestni mreži ekonomsko vzcvetela že do srede 13. stoletja, pri čemer si je pomagala tudi s trgovanjem s soljo.

Z vsakim novim vladarjem in z vpadi različnih vojsk zaradi sporov med velikaši na zahodu države se je krhalo tudi do tedaj dobro stoječe zemljiško gospostvo menihov. Leta 1391 je krona zaščitništvo nad opatijo dodelila rodbini Batthyány, kmalu zatem pa Sečijem Gornjelendavskim. Tem je dodala še izključno dedno pravico do prilaščanja dohodkov njene celotne posesti. Od takrat so Sečiji vse dobljene naturalne prihodke posesti prevažali v Gornjo Lendavo. Med njihovo upravo je redovno življenje v cisterci skoraj zamrlo, začela je propadati. Zato sta upravljanje in pravica zaščitništva še pred sredo 15. stoletja formalno prešla na znamenito cisterco Rein na sosednjem Štajerskem. Tudi kralj Matija Korvin je hotel izboljšati stanje opatije, a neuspešno. Sečiji kot dejanski močni in najbližji zaščitniki so si bolj prizadevali za sámo naselje, da bi to ob svojih kmetijskih in obrtnih potencialih pridobilo status trga. A to se ni zgodilo vsaj do leta 1528, ko se ga omenja kot trg Sv. Gotarda (*oppidum Sancti Gothardi*). Razvil se je v najpomembnejši trg v Porabju in tudi v celotnem gornjem Prekmurju.

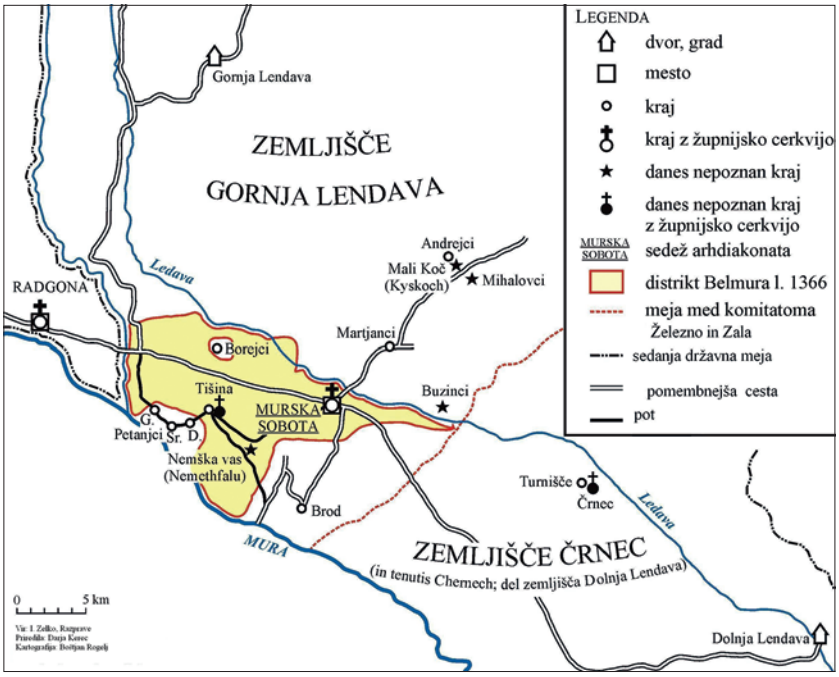
Zemljišče in grad *Dobra*

Skoraj hkrati z ustanovitvijo monoštrske cisterce so redovniki v dar dobili tudi – očitno že prej kot stražno vzpostavljeno – sosednje vzhodno zemljišče *Dobra*. Ime izvira iz hidronima bližnjega potoka Dobra (danes nem. Doiberbach). Kot zemljišče je prvič omenjeno malo pozneje (1213:

18 Kerec, Szécsijevi gospostvi; Kerec, Nikolaj III; Kerec, Szécsiji in njihov.

19 Hozjan, Vojak na Krajini, str. 227–229.

20 Prim. Sedar, *Kulturna podoba*, str. 43–51; Kovacsics, *Szentgotthárd és környéke*, na več mestih.

Karta 2: Zemljišče Belmura v sosedstvu zemljišč Gornja Lendava in Črnec, ugotovljen obseg do srede 14. stoletja[21]

terra de Dobra) v listini Andreja II., saj je takrat izpričan že tudi obstoj kastelonima kraljevega gradu. Ime zemljišča je slova[e]nskega izvora in izhaja iz pridevnika *dober*. Obsegalo je območje od državne meje in nad Rabo na severu ter današnji tromejni okoliš Avstrije, Slovenije in Madžarske tik do meja zemljišča cisterce. Prva desetletja so bila kar viharna, saj je večkrat zamenjalo lastnike, krona pa ga je leta 1213 celo vrnila opatiji. Znova so si ga prisvajali različni lastniki in po letu 1278 je zemljišče ponovno prešlo v last opatije, kar je trajalo do leta 1332. Tedaj ga je krona odvzela opatiji in povečala njegov obseg. Po obdobju kraljevske uprave ga je za zasluge leta 1387 Sečijem podarila v dedno last.

Zemljišče *Belmura* s sedežem v (poznejši) Murski Soboti

Zemljišče je obsegalo današnjo Mursko Soboto in njeno širšo okolico v smeri proti Muri in Radgoni oz. večji del ozemlja med rekama Muro in Ledavo od Krajne do županijske meje, tako da je Ledava predstavljala severno mejo posesti oz. razmejitev s posestjo Gornja Lendava, županijska meja na jugu pa je bila hkrati razmejitev s posestjo Črnec. Belmura v prevodu pomeni Notranja Mura (madž. *bel*: notri, v), tu v pomenu: znotraj obeh voda; vendar je bilo pomenov izrazov s korenom Mura več. *Belmura* ter že omenjeni *Mura* in *Murwa* so razen osnovnega hidronima zemljiška imena, ki so bila v rabi do konca 15. stoletja in so vsa označevala štiri različne topografske pojme: omenjeno zemljišče (*districtus Belmura*), dvor in kasnejši grad v Murski Soboti v funkciji sedeža zemljišča (*curia*/*castellum* Belmura, prvi zapis iz 1398), tamkajšnje naselje s srede 14. stoletja z že znanim imenom Belmura in malo pozneje tudi Murska Sobota (*possessio*/*oppidum*/*civitas* Belmura)[22] ter celo drugo ime za omenjen manjši okoliš na Petanjcih znotraj tega zemljišča. Tudi to najverjetneje prvotno strelsko/stražno posest je kralj Andrej II. leta 1217 podaril za zasluge neznanemu posamezniku.

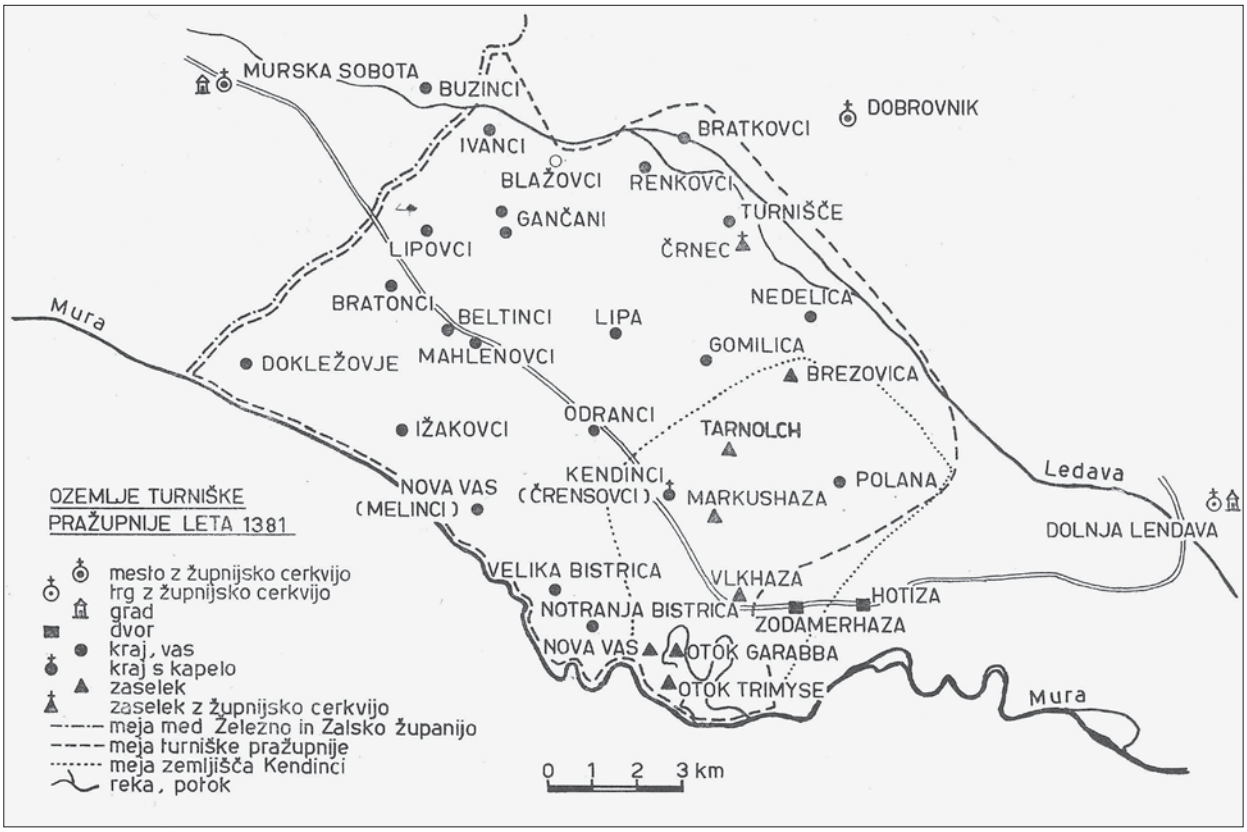
Prvotni lastniki zemljišča, vsaj kot zanesljivo izpričani, ob pomanjkanju virov niso znani vse do nastopa Štefana I. iz rodu Haholdov iz Dolnje Lendave v poznem 13. stoletju. Krona ga je po dolgi in nasilni epizodi s Kőszegiji najpozneje do leta 1323 darovala omenjenim Amadejcem. Ti so tako po gornjelendavskem zemljišču dobili še belmursko in obe prvič lastniško združili. Leta 1366 so po volji krone novi lastniki obeh postali Sečiji Gornjelendavski in si poznejše murskosoboško gospostvo vzpostavili kot poseben posestni urad, upravljan iz tamkajšnjega dvorca, medtem ko so lastniki seveda živeli v Gornji Lendavi. Lastniško združeni gospostvi sta v dobi Sečijev postali nedeljiva celota.

Zemljišče *Chernech*, sedež v Črncu (poznejše Turnišče), in sosednji okoliš *Kendynch*, sedež v Črenšovcih

Od večjih srednjeveških zemljišč v dolnjem Prekmurju tik pod županijsko mejo je dokazljiv

21 Kerec, *Szécsiji, Gornja Lendava*, str. 87, objava z odobritvijo avtorice.

22 Za vse navedbe glej Zelko, *Prekmurje do leta 1500*, str. 18–19.

Karta 3: Zemljišči Chernech (Črnec) in Kendynch (Kendinci) leta 1381[23]

zelo zgodnji nastanek dveh sosednjih, a sprva medsebojno ločenih zemljišč: večjega po imenu *Chernech*/*Cserneczszegh* – Črnec in manjšega obmurskega *Kendynch*/t. i. Kendinci (po I. Zelku). Prvo zamejujeta Mura in Ledava – a je na dveh mestih segalo tudi malce čez Ledavo –, na severu je županijska meja, na jugu pa meja z okoliščem *Kendynch*. Ta je nato na jugu mejil z dolnjelendavskim zemljiščem.

Obseg prvotnega zemljišča Črnec je neznan; prvotni toponim sedeža zemljišča so spremenili, posledično pa tudi nazivno označbo (turniški posestni urad). Prvotni toponim je zapisan v listini iz leta 1267, ko je prvič omenjena cerkvica sv. Device Marije, ki stoji prav v Črncu (*ecclesia beate Virginis sita in Churnuch*). Spomin na izraz *zemljišče Črnec* se v virih ohranja do poznega 15. stoletja in celo še v novoveških časih – *Chernechmegye* (prevod: županija Črnec), ko začne dotlej samostojen kraj po vključitvi v sosednje Turnišče izginjati.

Prvi znani lastnik zemljišča je bila tu živeča rodbina *Gure*/*Guri* (Gyura; tudi Jure). Najverjetneje so bili nekdanji stražniki ali jobagioni, ki so za dolgoletno službo dobili v dar lepo nagrado. Dolnjelendavski gospodje Haholdi so jim očitno hoteli prevzeti zemljišče, zato so pred letom 1265 sprožali ropanja, požige in srdite boje s sosedi. Po posredovanju krone in na temelju medsebojne sprave, izpričane v spravni listini iz leta 1267, katere osnova je bila zamenjava zemljišč, se je rodbina *Gure* odselila na Goričko. Tam so jim namreč Haholdi izročili njihov okoliš okrog Prosenjakovcev; nato pa so se kot novi lastniki po krajevnem imenu preimenovali v svobodne Prosenjakovske (madž. Prosznyák). Najlogičnejši razlog za prevzem zemljišča je bil že prej začet (od 1232) načrten proces kupovanja posameznih delov njim sosednjega samostojnega okoliša *Kendynch* (»Kendinci«) pod Črncem (obseg je na karti 3 označen s pikčasto črto), o katerem se prav tako ve zelo malo. Do konca 13. stoletja so Haholdi celoten novopridobljen prostor med Muro in Ledavo organizirali kot svoj nov posestni urad s sedežem v Turnišču, ki se je v razmejitvi do potankosti ujemal z obsegom pražupnije Turnišče in bil podrejen upravi z njihovega matičnega gradu.

Prvotno, še pred ali pa hkrati z nastankom slovanskega naselja Črnec okrog cerkve, je nekaj stran od njega na še brezimni točki nedvomno stal stražni objekt – stolp. Okrog njega je hitro začelo nastajati naselje s posamičnimi kmetijami slovanskih kolonistov, ki je pozneje, v 14. stoletju, na podlagi slovanskega izraza zanj, tj. stolp (turen), dobilo ime Turnišče. Prvi znan zapis tega toponima iz leta 1322, sicer ohranjen v prepisu iz leta 1335, je sestavljenka slovanskega izraza in

23 Zelko, *Gospodarska in družbena*, str. 53.

madžarske končnice: *Toronhel*, *Thoronhel* (kraj, kjer stoji stolp). To je očiten dokaz prvotnega sobivanja madžarskih stražnikov med okoliškim slovanskim življem. Pozneje je v zapisih prevladal le slovanski del imena: *Tornissa*, *Tornyssa*, *Thurnyssa*, *Tornischa, Tornystya* (Turnišče). Združitev obeh oz. vključitev Črnca v Turnišče se je najverjetneje zaključila že do konca 14. ali v 15. stoletju.[24] Do danes se je ime Črnec ohranilo kot hidronim potoka nekaj kilometrov južneje proti Muri, kar pa sproža nova vprašanja o nastanku toponima. Ta se kot edninsko ali množinsko, krajevno ime ali kot hidronim pojavlja tudi drugod, npr. na območju ob Muri navzgor.

Zemljišče in grad *Lindva*/*Lindua* – Dolnja Lendava ter istoimenski kraj pod gradom

Prvoten obseg zemljišča je neznan. Najverjetneje je že v zgodnjem 13. stoletju segalo čez današnjo državno mejo severno in jugovzhodno od gradu. Prvi znani lastniki področja v najbližji okolici današnje Lendave so bili Pavel, Ivan in Vid, jobagioni županijskega gradu Zala. Manjšo sosednjo posest *Fenetü* (danes Lenti) si je v drugi polovici 12. stoletja pridobila družina nekega Ivana, katerega sin Parid jo je leta 1192 (najstarejši zapis zemljiškega imena (Dolnja) Lendava, ne toponima ali kastelonima) prodal članu rodu Buzád-Hahold. Rod Haholdi, ki se je v istem stoletju naselil v županijo Zala iz Turingije, si je ime nadel po kastelonimu Hahót pod Blatnim jezerom. Kmalu nato so že načrtovali širitev ozemlja na obeh bregovih Ledave severno od gradu in tudi na severovzhod. Zemljišče so širili z nakupi, zamenjavami ozemelj, kot je opisano zgoraj, in nekajkrat tudi s kronskimi darili.[25]

Grad Dolnja Lendava (sodobno madž. Alsó Lendva) je najverjetneje na mestu nedokazljive prvotne stražne postojanke nastal na strateški vzpetini nad izlivom Kobiljanskega potoka v Ledavo. Prvič se le posredno v nazivu njegovega lastnika omenja leta 1272 in nato konkretno 1278 kot delno razrušen *castrum* (grad), morda še ostanek razdejanja po mongolskem divjanju 1241. Zagotovo je do takrat že nastalo tudi naselje tik pod gradom, ki pa je prvič omenjeno šele leta 1366.[26]

Z opisano pridobitvijo Črnca je lastnina Haholdov med Muro in Ledavo že mejila na županijsko mejo, preko katere je segla v dveh že opisanih primerih: z nekajletno lastnino zemljišča *Belmura* in lastnino okoliša okrog Prosenjakovcev. Hkrati so k zemljišču *Lyndwa* že v 13. in do srede 14. stoletja postopno priključili manjše kose ozemlja med Ledavo in Kobiljanskim potokom vse do županijske meje, npr. samostojno izpričan okoliš *Ladafeuldu* ob tem potoku in okoliš *Legene* med Dobrovnikom in Kobiljem. Tako se je zemljišče povečalo na sever in proti vzhodu. Lastniki so ga načrtno kolonizirali tako s slovanskimi kot tudi z madžarskimi kolonisti – njih so naseljevali v neposredno okolico gradu, med gradom in Muro, a tudi na levem bregu Ledave.

Baniči (madž. Bánffy, Bánfi) pl. Dolnjelendavski

Edini dolnjeprekmurski in tu živeči magnati so v pokrajino prišli bistveno prej kot recimo Sečiji Gornjelendavski, še pred koncem 12. stoletja, ko so se na takratni dolnjelendavski grad – verjetno pravilneje stolp *Lyndwa* – naselili Haholdi, predniki poznejših Baničev. Rod Buzád-Hahold je imel od vseh posestnikov, naseljenih v Zalski županiji, največjo zemljiško posest tako onkraj današnje meje kot v sami pokrajini. Tvorili so jo trije zemljiški kompleksi: južno od Zalaegerszega, v dolnjem Prekmurju in Medmurju. V 13. stoletju se je rod razdelil v tri večje veje, in sicer v Haholdovo (iz nje izvirajo Baniči Dolnjelendavski), Arnoldovo in Buzádovo.[27]

Od takrat se je posest Haholdov le še povečevala, v največjem obsegu seveda okrog centralne točke Dolnje Lendave in s pridobitvijo zemljišča Črnec. Leta 1278 je kralj Ladislav IV. Štefanu I. Haholdu za velike zasluge v bitkah in neomajno zvestobo potrdil njegovo trajno in dedno last gradu (od poznega 14. stoletja: *Inferior Lindva*; *Alsolyndwa*; nem. Unter Limbach) in pripadajočega zemljišča Dolnja Lendava (vključno s Črncem), gradu v Lentiju (tedaj: *Nempthy*) z vsemi posestmi v porečju reke Krke, posesti v županiji Somogy in v Slavoniji.

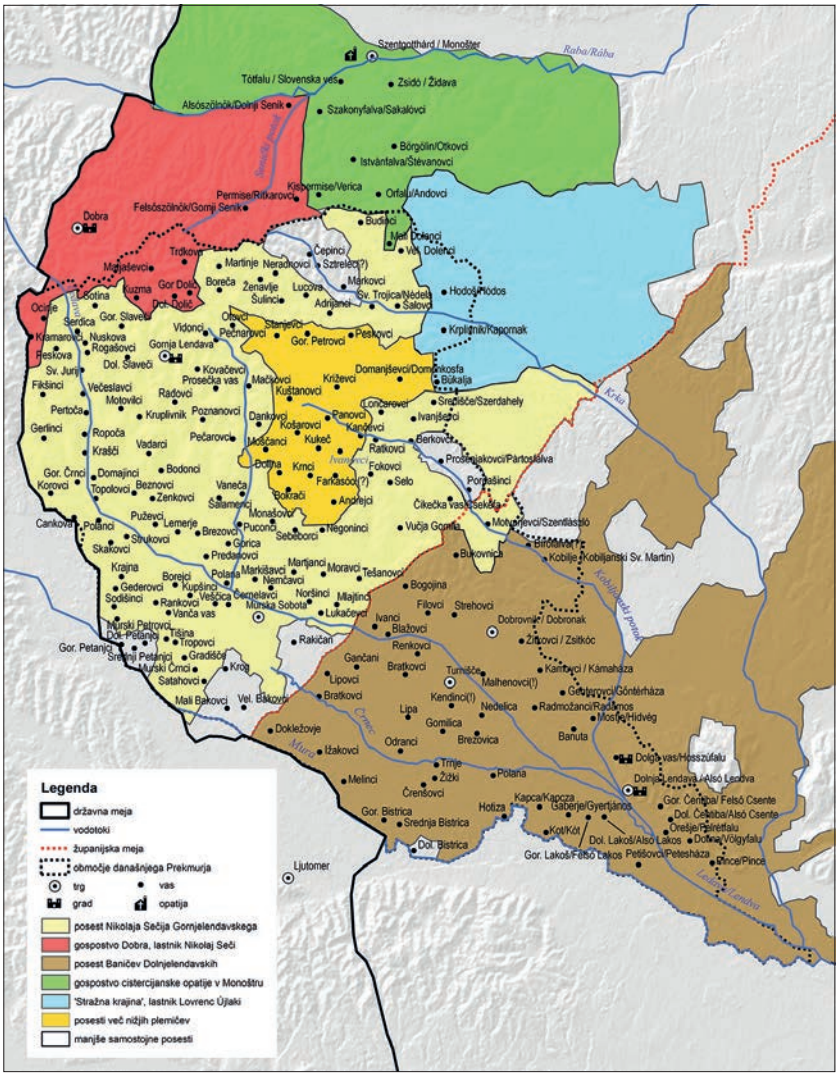
V letih 1301–1319 so dolnjelendavski grad zasedli t. i. mali kralji Kőszegiji in pregnali kroni zveste Haholde, kar je bila v 452 letih njihova najhujša preizkušnja. Šele leta 1322 jim je krona lahko tudi formalno potrdila vse odvzete posesti. Znani Nikolaj VII. Hahold Dolnjelendavski (ok. 1290–1359) je v karieri kot kraljev vojskovodja dvakrat dobil položaj bana Slavonije (kraljev namestnik na ozemlju med Savo in Dravo), saj so kot pravkar zapisano že imeli posest tudi v tem kraljestvu. Po njegovi smrti so si njegovi sinovi – skupno šest

24 Prim. Adanič Vratarič in Hozjan, Zgodovinski oris območja.

25 Prim. Tantalics, *A Bánffy család*, na več mestih; Andrić, »Hahold«: https://hbl.lzmk.hr/clanak/hahold (2. 8. 2026).

26 Zelko, *Prekmurje do leta 1500*, str. 55–59.

27 Prim. Tantalics, *A Bánffy család*, na več mestih; Švab, »Bámffy, de Lendwa, https://hbl.lzmk.hr/clanak/banffy-de-lendwa (2. 8. 2026).

Karta 4: Poselitev prostora med Rabo, Kučnico in spodnjo Muro, večji in manjši kraji, posestne razmere in zemljiška gospostva konec 15. stoletja[28]

– za boljšo prepoznavnost in ugled nadeli novo družinsko ime iz vzdevka »banovi sinovi« (*filii Bani* – Bánffy/Baniči). Prav ti sinovi so se nato zaradi delitve očetove posesti zelo sprli; po desetletjih prepirov so si med 1381 do 1389 razdelili vse takratne podložniške kmetije na dolnjelendavskem gospostvu. V znamenje pomiritve so v dotedanji majhni cerkvi donirali obsežne poslikave mojstra Janeza Aquile iz Radgone s čudovitimi freskami. Cerkev je od takrat postala znameniti kraj vsakoletnih tradicionalnih romanj njihovih potomcev. Nekaj Baničev so v njej tudi pokopali.

Kot glava rodu je šel skupaj z mlajšim Janezom v bitko pri Mohaču tudi Sigismund Banič Dolnjelendavski in tam umrl; Janez, prav tako oženjen z dekletom Székelyjev/Zeklov Ormoških, pa se je z bojišča srečno vrnil.[29]

Na vseh predstavljenih zemljiščih so s prihodom kolonistov nastajala številna naselja.

Podoba družbe na območju Prekmurja in obveze podložnikov do konca srednjega veka

Dokončno so se izoblikovali vsi srednjeveški družbeni sloji. Prvotno edino merilo ugleda posameznika v fevdalni družbi na ozemlju Kraljevine je bila osebna svoboda ali nesvoboda, pozneje pa konkretno posestno bogastvo in iz njega izhajajoča moč.

Vse do 16. stoletja se je družba v nekaj elementih bistveno razlikovala od družbe v sosednjem cesarstvu in tudi v slovenskih deželah, najočitneje v bistveno ohlapnejši, manjši odvisnosti osebe

28 Podlaga karte: Benczik et al., *Források a Muravidék történetéhez*, karta v zavihku na zadnji platnici: Današnje Prekmurje pred koncem 15. stoletja. Avtorja karte Andrej Hozjan, Igor Žiberna. Vprašaj v oklepaju za kurzivno izpisanim toponimom: zaenkrat neznana lokacija; klicaj v oklepaju za toponimom: zagotovo nepravilno lociran kraj. Za predelavo karte se iskreno zahvaljujem geografu red. prof. dr. Igorju Žiberni s Filozofske fakultete UM. Prva objava v: Hozjan, Prekmurje v novem veku, str. 58; prim. Bácskai, *Magyar mezővárosok;* Fodor, Iz zgodovine porabskih Slovencev.

29 Prim. Tantalics, *A Bánffy család*, na več mestih.

od krone oz. od vladarja, kar je uzakonila *Zlata bula*. Veljalo je načelo: več zemlje si imel, manj odvisen si bil. Izraze za uglednejše ljudi z lastno zemljo, za plemiče in nosilce najuglednejših uradniških/službenih položajev predstavlja članek Jake Banfija v pričujoči *Kroniki*. V pokrajini so živele tako rodbine iz kroga magnatske elite kot tudi rodbine manj premožnega plemstva; pojavili so se že tudi familiarji in najverjetneje še predialci (iz: *familiaritas* in *familiarius*; *predium* – oba izraza ob pomanjkanju slovenskih raziskav še nista utrjena), svobodni ljudje, ki vstopajo v službo magnatov. Zelo malo je bilo tu duhovščine.

Nižje od naštetih na družbeni lestvici so bili tedaj že izjemno redki svobodni kmetje ter množica od posestnikov eksistenčno in tudi osebno odvisnih ljudi: prebivalci trgov, širok sloj podložnih kmetovalcev na kmetijah v lasti posestnikov ter takrat še maloštevilen sloj ljudi z malo ali brez vsakršne zemlje (zametek bodočih kajžarjev in gostačev). Prav za to prehodno obdobje iz srednjega v zgodnji novi vek je značilno, da so se v dokaj enotni družbi ob podložnikih, velikih posestnikih – magnatih in tedaj kot omenjeno že redkih osebno svobodnih osebah, bodočih prekmurskih nižjih plemičih, začeli pojavljati prvi kmečki osvobojenci – svobodnjaki (*libertini*).

O podložniških obvezah pred 16. stoletjem vemo zelo malo. Dajatve zemljiškemu gospodu so bile do sredine 14. stoletja običajne, vštevši mednje tudi prisilno delo (ročno/vozno tlako) na dominikalnih površinah. Nato pa je krona po vzoru že ustaljene cerkvene desetine na zahtevo magnatov uvedla še devetino – deveti del vseh pridelkov, ki jih je zase lahko pobral lastnik kmetije ali zemlje. Med posebne obveze se morajo uvrstiti nevsakdanje zahteve, npr. obremenjujoča gnojna dajatev, ki jo je morala vsaka soseska zbrati in tudi dostaviti na določeno mesto. Kaže, da je spreminjanje naturalnih bremen v denarna potekalo zelo postopno. Na župnijah v gornjem Prekmurju sprva zbrane količine desetine, predvsem desetinsko žito in manjše domače živali, so zbirali v Murski Soboti, od koder so jih nato odpeljali uradniki vasvárskega kapitlja. V 14. stoletju pa je skoraj zagotovo kot celota že bila v zakupu veleposestniških lastnikov obeh zemljiških kompleksov. V dolnjem Prekmurju je desetina pripadala zagrebškemu kapitlju, vendar so jo vsaj od srede 13. stoletja vsaj na njihovih posestvih imeli v zakupu Haholdi, poznejši Baniči Dolnjelendavski. Glede na velikost kmečke posesti so še v zgodnjem 16. stoletju prevladovale cele kmetije in ob njih še polkmetije. Že tedaj pa se je začenjala pojavljati pozneje tako zelo značilna razkosanost zemlje.

OBMOČJE PREKMURJA V NOVEM VEKU. OD BITKE PRI MOHAČU DO KONCA ZEMLJIŠKIH GOSPOSTEV

Triinpolstoletna doba je pokrajini zadala ogromno gorja in ji prinesla le malo dobrega. To dobo označujem kot dobo številnih usodnih prelomnic. Za prekmurskega malega človeka se je srednjeveški čas resnično prevesil v novoveškega šele s prvim temeljitim duhovnim družbenim pretresom, to pa je bil pojav in širitev protestantizma še pred sredino 16. stoletja.

Oris notranjepolitičnega razvoja v državi z ozirom na razmere v Prekmurju od Mohača 1526 do konca gosposčin (1860)[30]

Po katastrofalnem porazu na Mohaškem polju, ki ji je sledila državljanska vojna za krono med Ferdinandom Habsburškim in Janezom Zapoljo z zmago prvega, in poznejšem osmanskem zavzetju Bude in Pešte (1541) ter ustanovitvi budimskega pašaluka se je začela zasedba in dobrih 160 let trajajoča stalna prisotnost Osmanov na osrednjem prostoru Kraljevine. Hkrati je kronanje Ferdinanda I. kot drugega Habsburžana – po Albrehtu med leti 1437–1439 – za večkratnega kralja območja od Sudetov in Beskidov do Blatnega jezera in do hrvaških ozemelj pod Savo začelo spreminjati ta del srednje Evrope v smeri konkretnih ukrepov protiosmanske obrambe. Nihče pa tedaj ni niti slutil, da bodo on in njegovi potomci ostali nosilci svetoštefanske krone skoraj štiristo let. Do konca 17. stoletja jim je uspelo ne le ubraniti se Osmanov, temveč jih izgnati in ponovno zavzeti skoraj celotno ozemlje Kraljevine iz časa pred Mohačem. Habsburški dvor je hkrati v vsakdanjik prebivalstva postopoma vgradil toliko novitet družbene ureditve, že znanih v habsburških dednih deželah, da se je fevdalizem v naslednjih stoletjih temeljito spremenil tudi v smislu ravnanja z zemljiško posestjo: od izjem v dedovanju zemlje – čeprav je prastaro običajno pravo izročitve večjega dela prvorojenemu sinu ostalo nedotakljivo – do novih oz. vse množičneje uporabljanih oblik pridobivanja posesti kot nakup in dosmrtni, večgeneracijski ter dedni zakup v razponu od ene podložne ali puste kmetije do ogromnih gospostev. Tudi podložni kmečki slo-

30 K vsem že citiranim pregledom razvoja in razmer v Kraljevini se za to dobo kot temeljna literatura dodatno navaja: Benda, *Magyarország történeti kronológiája* II.; Pállfy, *Povijest Mađarske*; Katus, *A modern magyarország születése*; Illik, *Török dúlás*; Hozjan, Zgodnjenovoveško Prekmurje; Fujs et al., Prekmurje v 19. stoletju.

ji so se glede predaje kmečke enote pred smrtjo ravnali po pravilu izročitve prvorojencu.

Divji vpadi Osmanov na območje Prekmurja in Velika osmanska vojna 1683–1699

Območje jih je po prvem znanem le bežnem vpadu v pokrajino že leta 1479 občutneje spoznalo v tednih takoj po mohaški bitki, ko so vpadli v osrednji del in na Goričko. Od takrat so se osmanska ropanja in nasilje v pokrajini ponovila še mnogokrat, recimo že poleti leta 1532, ko sta se sultan Sulejman I. in njegova armada podala na drugo obleganje Dunaja in so na poti zahodno od Blatnega jezera ter v široki okolici nabirali hrano in plen. Najhujši pritiski so nastopili v desetletjih po osmanskem zavzetju Velike Kaniže (Nagykanizsa) leta 1600, saj so si ta kraj izbrali za sedež novega vilajeta. Osmanska sicer posredna oblast je nadzirala ves vzhodni in osrednji del Goričkega ter južneje širši pas ozemlja do Dolge vasi z izjemo utrjenih naselij Turnišče in Dobrovnik.[31]

Prve podreditve prekmurskih krajev sicer geografsko oddaljenim osmanskim oblastnikom so se začele že v letu osvojitve Velike Kaniže; obsežnejše so sledile v dvajsetih letih 17. stoletja kot posledica takratnih vpadov. Število podreditev je postopoma naraščalo in doseglo največji obseg po sredi stoletja. Najhujši pritiski na pokrajino so bili v tridesetih in štiridesetih letih, ko je bilo od tod v suženjstvo odpeljanih na stotine ljudi, vdali pa so se jim skoraj vsi porabski kraji pod Monoštrom in celotno vzhodno Prekmurje, ter v letih pred bitko pri Modincih (Mogersdorf) 1. avgusta 1664. Posledice so bile katastrofalne: razdejani, izbrisani in popolnoma opusteli kraji ter okoliši. Več naselij in večjih, največkrat že zidanih cerkva je do takrat in še kasneje dobesedno izginilo. Ni bilo trga v pokrajini, ki ne bi v tem času vsaj enkrat pogorel. Kot zadnji je v napadu ob osmanskem pohodu na Dunaj še leta 1683 – hkrati z več drugimi kraji – zgorel trg Dolnja Lendava.

Preglednica 1: Podatki o povzročenem nasilju in škodi na prekmurskih zemljiških gospostvih leta 1646[32]

Gospostvo	Nasilje/oškodovanje
Dolnja Lendava	1 oseba ubita 9 ugrabljenih oseb naropano 60 glav živine
Dobra	142 ugrabljenih
Murska Sobota – Rakičan	43 ugrabljenih

Prisotna je dvojnost obstoječe in vsiljene nove osmanske uprave: ves vzhodni del Prekmurja je moral od takrat oddajati naturalna in denarna bremena svojim zemljiškim gospodom ter dodatno še osmanskim oblastnikom. Kdor se je oddaji upiral, je doživel nasilje; najhujše je bilo ugrabljanje in zasužnjevanje prebivalstva (gl. Preglednico 1). Podpis miru leta 1664 je za kar nekaj časa odpravil nevarnost.

Dobro desetletje pozneje, med prvo fazo izganjanja protestantov in vstajo kneza Erdeljske Emerika Thökölyja kot posledico obračuna krone z madžarsko-hrvaškim zarotniškim krogom, pa Prekmurju ni bilo prizaneseno. Vrstili so se uničevalni pohodi Thökölyjevih čet, lakote, občasne epidemije in zato upad prebivalstva. Od začetka dunajske vojne (1683) do krščanske osvojitve Velike Kaniže (1690) je Osmanom še nekajkrat uspelo na hitro opleniti nekaj prekmurskih krajev. Odtlej je bilo kljub nadaljevanju vojne njihovih groženj za zmeraj konec.

Druge notranjepolitične razmere z vplivom na pokrajino do izteka podložništva

V okvir najhujšega obdobja prekmurske zgodovine spadajo tudi vojne erdeljskih knezov Štefana Bocskaya in Gabrijela Bethlena proti Habsburžanom v prvih desetletjih 17. stoletja, ki so se dotaknile našega ozemlja. Začetek stoletja so zaznamovali hudi pritiski, posebej na Dolnjo Lendavo, ki se jim je pridružilo še divjanje vojščakov neprizanesljivega Bocskaya. Prekmurski posestni magnati so se odslej morali odločati za pripadnost enemu od obeh krščanskih mogočnežev, kralju ali knezom Erdeljske Bocskayu oz. nato Gabrijelu Bethlenu ter njunim naslednikom. Nihče od članov rodbin Rima-Seči in Banič se ni pridružil Bocskayevemu nastopu proti kroni. Drugače je bilo od trenutka Bethlenovega protihabsburškega nastopa ob začetku češke faze tridesetletne vojne, saj se mu je pridružil Jurij Rima-Seči iz Gornje Lendave in takoj nato kot izvrsten poveljnik postal eden njegovih najožjih sodelavcev. O tej izdaji je izvedela krona. Vladar je člane rodbine Rima-Seči označil za upornike, s čimer so padli v nemilost. Vendar je Bethlen leta 1621 za vse njemu pridružene tovariše in tudi za to družino dosegel popolno oprostitev. Vsi bratje Rima-Seči so zatem vstopili v poveljniške službe v madžarskih krajiških utrdbah proti Osmanom. Bethlenov vnovični odklon od krone pa je Jurija spet uvrstil na njegovo stran. Postal je eden najslavnejših srednjeevropskih vojskovodij tistega časa. V letu 1625 je bil najtesnejši Bethlenov zaupnik in skupaj sta obvladovala gornjemadžarski

31 Prim. Kerec, Szécsijevi gospostvi.
32 Illik, *Török dúlás*, str. 75, tabela 28.

(današnji slovaški) prostor. Vojskoval se je vse do nenadne smrti. V atentatu v Brekovu na vzhodnem Slovaškem so ga v noči z 31. avgusta na 1. september v režiji znanega kraljevega poveljnika Wallensteina ubili najeti morilci.

Opisana epizoda je predstavljala edino konkretno vpletenost prekmurskih magnatov v veliki spopad v cesarstvu. Preostali močni posestni rodbini, Batthyány (v županiji Železno) in Dolnjelendavski (v županiji Zala), sta zaradi opravljanja funkcij velikih dednih županov v obeh županijah morali vseskozi skrbeti za protiosmansko obrambo zahodnega Prekdonavja. Za obtožbo Batthyányjev in Rima-Sečijev za sodelovanje v znameniti protihabsburški zaroti madžarskih in hrvaških magnatov krona ni našla trdnih dokazov, čeprav je Rima-Sečije še posebej sumila zaradi dejstva, da sta bila oba brata Nikolaj in zarotnik Peter Zrinski po materi Rima-Sečija. Tako njun oče Jurij V. kot njegov brat Nikolaj VI. Zrinski sta se namreč oženila s sestrama Magdaleno in Elizabeto Rima-Seči iz Gornje Lendave.[33] Thökölyjevo maščevanje po justifikaciji zarotnikov je že bilo omenjeno, kot tudi dolgotrajna velika osmanska vojna. Relativni mir v zadnjih letih vojne, se pravi tik pred koncem 17. stoletja, je celo omogočil izvedbo prvega znanega štetja prebivalstva pokrajine (1698) – dejansko je šlo za cerkvene popise ljudi v posamičnih župnijah. Tedaj naj bi jih v pokrajini živelo nekaj čez 21.500, vendar je ta številka nujno nezanesljiva.[34]

Nekaj let po koncu te vojne sprožena vsedržavna vstaja proti kroni in njej zvestim magnatom pod vodstvom sinu enega od zarotnikov Franca II. Rákóczyja se je v spomin pokrajine znova krvavo zapisala. K upornikom so vsaj prva tri leta, do njihovih prestopov na drugo stran, spadali vsi prekmurski veleposestniki. Zato so Rákóczyjevi kruci od leta 1706 večkrat opustošili območje Prekmurja, celo prestopili Muro in ropali ter požigali po Murskem polju, spodnji Prlekiji ter vse do Ormoža.[35]

Z mirom po koncu Rákóczyjeve vstaje (1711) so se razmere med Muro in Rabo hitro ustalile ter se sprevrgle v enolično izkoriščevalsko životarjenje podložnikov na gospostvih. Prekinjale so ga le zadnje kužne epidemije in druga, nasilnejša faza pregona evangeličanov z Goričkega v tridesetih letih 18. stoletja. Doba hujših pretresov je dokončno minila, v ospredje pa so prihajali gospodarski in drugi vsakdanji interesi. Vse do novega poskusa zrušitve Habsburžanov s položaja dednih kraljev Kraljevine tik pred koncem istega stoletja (Martinovicseva propadla zarota) in revolucionarnega obdobja v naslednjem 19. stoletju so bili edini neobičajni dogodki različne oblike kmečkega nezadovoljstva, ki pa so ostale lokalno omejene ali celo le stvar posamičnih podložnikov, in zadnji protičarovniški procesi, npr. v Porabju še v šestdesetih letih 18. stoletja. Na terezijanske in jožefinske reforme so tudi kmetje množično gledali bolj z nezaupanjem in strahom kot s simpatijami, kajti glas o tem, da morda prinašajo nove davčne obremenitve, se je širil kot požar. Dejansko so jim skušale ustvariti bistveno izboljšan položaj in jih statusno približati sotrpinom v osrednjeslovenskem prostoru. Tako pa posebej od sicer nujno potrebnih jožefinskih reform za kmečke sloje ni ostalo nič z izjemo verske tolerance, ki je omogočila preživetje evangeličanske vere.

Napoleonske vojne so v Prekmurju odmevale le z dvojim: z močno povečanimi davčnimi pritiski oblasti in z izvajanjem obveznega nabora vojaštva, česar prejšnje generacije niso poznale. Od konkretnih vojaških groženj in uničenj je minilo že celo stoletje. Mir se je nadaljeval skozi desetletja predrevolucijske dobe in v glavnem tudi v revolucijskih letih 1848–1849 z izjemo dogajanja ob Jelačićevem prečkanju dolnjega Prekmurja. Večjih spopadov in bitk ni bilo. Posamični veleposestniki so sicer simpatizirali z revolucijo; so se pa občasno pojavljale madžarske, hrvaške in avstrijske vojaške enote.

V dobro desetletje po revoluciji trajajočem sprva obsednem stanju in nato hudi kazenski restriktivni politiki je kralj Franc Jožef I. v Kraljevini v stilu absolutističnega vladanja uvajal mnoge novosti, med drugim tudi bistvene spremembe statusa kmečkih slojev. Opisane so na koncu prispevka.

Veleposestniki, prehajanje lastništva in nove zemljiške posesti od Mohača do leta 1800[36]

Prekmurska zemlja se je še v celotnem 16. stoletju le dedovala ali prehajala iz rok v roke s porokami. Posamične kmetije so že dajali v zakup, ni pa še bilo večjih nakupov celih gospostev, kar je značilno za poznejši čas. Posestna slika je že konec stoletja zgledala drugače kot na njegovem začetku, ko sta si dve magnatski dinastiji, gospodje Sečiji Gornjelendavski in Baniči Dolnjelendavski, lastili skoraj celoten prostor. V naslednjih

33 Petrić, *Nikola VII. Zrinski*, str. 27 in 35–36.

34 Zelko, Statistika prebivalstva, str. 82–83.

35 Kot najnovejšo objavo o tem dogajanju prim. Radovanović, Posledice vdorov krucev.

36 Prim. Bónis et al., *A magyar bírósági szervezet*, na več mestih.

obdobjih so bile spremembe lastništva še občutnejše. Za lažjo preglednost bo stanje za vsak del pokrajine opisano posebej.

Gornje Prekmurje s Porabjem

Po prezgodnji smrti Tomaža Sečija pl. Gornjelendavskega v bitki pri Mohaču je ta rodbina s skrivnostno smrtjo njegovega edinega moškega dediča – a še brez otrok – sina Štefana leta 1540 v moškem rodu izumrla. Štefan je jasno podprl takojšnjo izvolitev Ferdinanda I. Habsburžana za novega kralja in se v naslednji vojni za krono postavil na njegovo stran. Zato je vladar njuno zvestobo (očeta in sina) v postopku dedovanja po Štefanu nagradil z naklonjenostjo do ženskih članic rodu. Na osnovi prizadevanj njunih takratnih soprogov, drugega moža Tomaževe vdove Magdalene in moža Tomaževe edine hčerke Marjete – oba sta bila najožja zaupnika krone – je celotna rodovna posest takoj prešla ne v last krone, temveč v roke obeh žensk, ki sta tako postali edini dedinji ogromne posesti. To je sprožilo skoraj polstoletno večstopenjsko delitev lastnine nad zemljo od Rabe do županijske meje. Vsaki je namreč pripadla polovica – čeprav dedno pravo tega do takrat ni omogočalo in tudi ne prakticiralo –, in to celo z določilom, da lahko po obeh dedujejo le njuni direktni potomci, ne pa tudi družinski člani njunih uglednih mož. Obe sta se nato še večkrat poročili z uglednimi plemiči (o njunih porokah in dedinjah glej spodaj). Po Magdalenini smrti je večino njenega deleža dobila hči Marjeta, ki je pred smrtjo to posest kljub trem mlajšim sinovom izročila hčerki Mariji Magdaleni. Le ena od treh omenjenih, Marjeta, pa je rodila sinove. Vse to je od srede stoletja naprej temeljito preobrnilo posestno podobo tega prostora, saj je zemlja prešla v roke novih lastnikov.

Dedinje Sečijev pl. Gornjelendavskih in drugi sodelujoči v delitvah posesti v gornjem Prekmurju do prve tretjine 17. stoletja so bili:

– Magdalena, roj. Székely/Zekel pl. Kövend, baronica Ormoška (roj. pred 1500–1556), dedinja polovice posesti. Prvič se je poročila (kot druga žena) s Tomažem IV. Sečijem Gornjelendavskim, ki mu je rodila sina Štefana in hčer Marjeto; v drugo – hitro po Tomaževi smrti – z državnim sodnikom Kraljevine in vrhovnim pooblaščencem krone s strani Habsburžana, grofom Aleksijem Thurzó pl. Bethlenfalva, s katerim je imela hčerki Ano in Elizabeto; v tretje s češkim plemičem Janom pl. Pernštejnskim (nem. von Pernstein), s katerim je dobila še sina Jaroslava. Sina so poročili kar s polsestro Elizabeto.
– Marjeta Seči pl. Gornjelendavska, Magdalenina hči iz njenega prvega zakona (roj. ok. 1520–1572), dedinja polovice posesti in nato še večine materinega dela. Prvič se je poročila septembra 1540 (takoj po smrti brata Štefana) s herojem obrambe obleganega Dunaja 1529 grofom Nikolajem II. Salm in Neuburg, s katerim je imela tri sinove in hčer Marijo Magdaleno; v drugo z grofom Pirom/*Pirrhus* de Arco/d'Arco (veja grofov Bogenskih), s katerim je dobila hčer Ano. Hči so leta 1568 v Murski Soboti poročili z mladim grofom Jurijem IV. Zrinskim iz Čakovca, sinom in dedičem Nikolaja IV. Zrinskega Sigetskega.[37]
– Marija Magdalena grofica Salm-Neuburg, Marjetina hči iz prvega zakona (roj. 1548 na Češkem–† po 1591), dedinja večine Sečijeve posesti. Leta 1565 se je poročila z znanim češkim plemičem Ladislavom III. Poplom pl. Lobkovic (češko: z Lobkovic; nem. von Lobkowicz).
– Eva Popel pl. Lobkovic, njuna hči (roj. pred 1580 na Češkem–† 1640 v Rakičanu), dedinja slabe polovice celotne posesti. Leta 1607 se je poročila z znamenitim magnatom Francem II. grofom Batthyányjem pl. Németújvár/Güssing. Njun edini dedič je bil sin, znan general zahodnomadžarske krajiške vojske grof Adam Batthyány.

Hkrati je druga izvirna – južnoslovaška veja Sečijev (pl. Rima-Seči), ki je živela na gradu Rimavská Seč, takoj po letu 1540 začela uveljavljati dednoposestno pravico po izumrlih daljnih sorodnikih Gornjelendavskih. Tomaž IV. Rima-Seči (1555–1618),[38] sprva evangeličan, nato do smrti kalvinec, je lahko računal na dobro polovico celote posesti ter jo po dolgotrajnih pogajanjih z Marijo Magdaleno v letih 1579–1582 v drugi fazi delitve Sečijeve posesti tudi dobil. Tedaj se je z vso družino odselil z matičnega gradu in se nastanil v gornjem Prekmurju; na matični posesti, katere lastnik je bil še naprej, je pustil le upravništvo. Posestno bogastvo in tudi siceršnji družbeni ugled si je še okrepil s poroko s Katarino Batthyány (1592), ki mu je za doto prinesla del dinastične posesti njenega rodu. Ladislav Popel pl. z Lobkovic in žena Marija Magdalena, od poroke oba vseskozi živeča na njegovih čeških posestvih in zato od tam s pomočjo njunih upravnikov gospodarila na Dobri, točneje na udobnejšem bližnjem dvorcu Tabor, novem sedežu tega obširnega gospostva, Gornji Lendavi in Murski Soboti z Rakičanom vred ter si pridobila še odvetništvo in skrbništvo nad posestjo monoštrske opatije, sta mu preda-

37 Pálffy, *Povijest Mađarske*, str. 51.
38 Prim. Luterán-Turi, Vagyon és presztízs.

Preglednica 2: Štetje hiš 1598: gornje Prekmurje s Porabjem, vasi in trgi z enim lastnikom ali z obema solastnikoma, Rima-Sečijem in Poplom[39]

Popisani kraji	**Lastnik, solastnika**	**Št. hiš skupaj**
Beznovci, Buzinci, Dankovci, Dolenci (del), Domajinci, Fikšinci, Gerlinci, trg Gornja Lendava, Gornji Črnci, Krašči, Kruplivnik, Motvarjevci/Szentlászló (del kraja v županiji Železno), Otovci, Pečarovci, Pečnarovci (zdaj del Otovcev), Pertoča, Polanci, Radovci, Ratkovci, Rogašovci, Ropoča, Serdica, Skakovci, Dolnji in Gornji Slaveči, Strukovci, Sv. Jurij, Šalovci, Topolovci, Večeslavci, Vidonci	Tomaž Rima-Seči	318
Adrijanci, Apátistvánfalva/Štévanovci (dodan Börgölin/Otkovci), Boreča, Dolenci (del), Farkasfa/Farkaševci, Lucova, Martinje, Orfalu/Andovci, Kéthely in Permisse/Verica, *Otkocz*/Otkovci, *Pitkova* (Ritkaháza/Ritkarovci), Szakonyfalu/Sakalóvci, Tótfalu/Slovenska vas, Šulinci, Ženavlje, Zsidó/Židava	opatija Monošter (vse dohodke je dobival skrbnik Ladislav Popel)	179
Dolnji in Gornji Dolič, Kuzma, Matjaševci, Rakičan, Dolnji/Alsószölnök in Gornji/Felsőszölnök Senik, Vadarci, Trdkova	Ladislav Popel z Lobkovic	95
Bodonci, Bokrači, Brezovci, Bükalya (zdaj Vučja Gomila), Černelavci, Fokovci, Gabrnik (pri Selu), Gederovci, Gorica, Ivanjševci, Košarovci, Krajna, Krnci, Križanci (pri Tešanovcih; kraj nato izgine), Kupšinci, Lemerje, Lukačevci, Martjanci, Mlajtinci, Moravci, Murska Sobota, Murski Črnci, Murski Petrovci, Nemčavci, Noršinci, Obrančakovci (pri Tešanovcih; kraj nato izgine), Polana, Predanovci, Puconci, Rankovci, Pužavci, Satahovci, Sebeborci, Selo, Sodišinci, Šalamenci, Tešanovci, Tišina, Tropovci, Vaneča, Veščica, Zenkovci	Tomaž Rima-Seči Ladislav Popel z Lobkovic	372 281

la večji del gornjelendavsko-murskosoboškega gospostva hkrati z obema gradovoma po principu delitve kmetij v pripadajočih krajih. Posestno razdrobljenost tega dela pokrajine konec 16. stoletja nam zelo jasno pokaže državno štetje podložnih hiš leta 1598.

Takoj po smrti Marije Magdalene sta si Ladislav Popel in Tomaž Rima-Seči znova z dogovorom razdelila posestno bogastvo: večji delež kmetij v celi vrsti krajev (gl. preglednico 2) je dobil Tomaž, v trgu Murska Sobota pa točno polovico; večje število krajev in trg Gornja Lendava pa je dobil kot novi edini lastnik. Njegov rod je odslej do izumrtja (1684) živel v prezidanem murskosoboškem rezidenčnem dvorcu in občasno še v gornjelendavskem gradu.

Staro družinsko posest so ob omenjenih rodbinah imeli še Prosenjakovski v Prosenjakovcih in okolici. Iz generacije v generacijo je postopoma naraščal obseg posesti malih posestnikov – nižjeplemiških armalistov, t. i. plemičev ene posesti. V največ primerih so imeli eno do dve obljudeni podložni kmetiji in več nenaseljenih, hkrati pa še eno ali več kmetij v dednem zakupu. Posamezniki pa so si pridobili tudi občutno več podložnikov.

Doba tridesetletne vojne je v takratnih glavah povzročala neštevilne hitre, nepričakovane preobrate. Nekaj let po umoru Wallensteina je najmlajši Jurijev brat Dioniz Rima-Seči prestopil v katoliščtvo (1637). Še pred prestopom je zaradi smrti starejših bratov, ki so vsi ostali brez moških potomcev, postal glava družine. Njegova kariera je bila v zenitu leta 1645, ko je dobil grofovski naziv in takoj nato še celotno ogromno gospostvo Kőszeg v trajno dedno last. Očitno sta njegova neomajna zvestoba Habsburžanom v nadaljnjih fazah vojne in še zmeraj dokaj zgodnji prestop v katoliščtvo obrodila sadove. A vso bogato zemljiško posest so njegovi potomci obdržali le do izumrtja rodu v moškem kolenu štiri desetletja pozneje.

Rima-Sečiji so s smrtjo grofa Petra VII. izumrli leta 1684, kar je botrovalo zadnji fazi delitve nekdanje rodbinske posesti Sečijev Gornjelendavskih. Precejšnjo posest sta si razdelila moža njegovih hčerá in dedinj, grofa Franc IV.

39 Dávid, *Az 1598. évi házösszeírás*, str. 523–561. Porabska naselja samostanskega gospostva (brez Monoštra, skupno 12, v preglednici izpisana z dvojezičnimi toponimi) so vključena na podlagi podatkov Matije Slaviča iz leta 1890, prim. Slavič, *Naše Prekmurje*, str. 50. Posest je obsegala še več krajev preko Rabe in tudi zahodno na zdaj avstrijskem obmejnem ozemlju, npr. veliko vas Jennersdorf (Gyanafalva; Ženavci) in trg Fehring (Borinje), ki v preglednicah niso vključeni. Za preglednico, izdelano na podlagi citiranega vira, velja, da kar nekaj takratnih večjih in manjših krajev tu ni navedenih, bodisi da jih sploh niso popisali (npr. Markišavci) ali so imeli več solastnikov, npr. oba navedena Tomaž Rima-Seči in Ladislav Popel in še več drugih, ali pa so bili iz kakega razloga (npr. posledice prvih osmanskih vpadov) najverjetneje vključeni v druge popisane kraje. Točnost podatkov – tudi v številu hiš – je zato nujno relativna. njihova številčna razdelitev po obeh (so)lastnikih nikakor ni in ne more biti povsem točna. Do dejanskega stanja lahko vsaj v okviru posesti Gornja Lendava v rokah Tomaža Rima-Seči pridemo s primerjavo s podatki iz znamenitega objavljenega urbarja iz leta 1593, prim. *Urbáriumok XVI.–XVII. század*, str. 49–82. Tudi vsi prekmurski kraji na narodnostno mešanem območju so izpisani z zdaj uradno veljavnimi dvojezičnimi toponimi. Nekaj današnjih krajev je nastalo s poznejšo kolonizacijo po koncu 16. stoletja (npr. kraj Berkovci/Berkeháza), zato jih v preglednicah ni.

Preglednica 3: Zemljiški gospodje in njim podložni kmetje v kraju Gornji Petrovci po terezijanskem urbarju (1767)[40]

Zemljiški gospod	**Podložnik(i)**	**Velikost kmetije (v razmerju do cele kmetije)**
Janez Vidos	*Spilák Tamas*/Tomaž Špilak	petosminska
	Kramarits Ferentz/Franc Kramarič	petosminska
	Szmodits Istvan/Štefan Smodič	polovična
	Lazár Adám/Adam Lazar	polovična
	Supanek István/Štefan Županek	četrtinska
Jožef Vidos	*Szmodis Balas*/Blaž Smodiš	četrtinska
Nikolaj Vidos	*Kollár Balás*/Blaž Kolar	triosminska
Štefan *Sallér* (Žaler)	*Süslecz Balas*/Blaž Šušlec	triosminska
	Kardos Adám/Adam Kardoš	triosminska
dediči Pavla Polányija	*Haszak Miklos*/Nikolaj Hasak	četrtinska
	Kardos Adám/Adam Kardoš	četrtinska
	Suslecz Janos/Janez Šušlec	četrtinska
Ludvik Mérey	*Behek Adam*/Adam Behek	osminska
g. Skublics (Skublič)	*Lutar Tamas*/Tomaž Lutar	četrtinska
	Behek Adám/Adam Behek	četrtinska
Martin Gál	*Korcsics Istvan Et sév*/Štefan Korčič in njegovi	petosminska
	Norcsics János egy Es tev/Janez Norčič starejši in njegovi	triosminska
Žiga (Sigismund) Horváth	*Loczak Istvan*/Štefan Locak	četrtinska
	Loczak Janos/Janez Locak	četrtinska
	Surkam Ferencz/Franc Šurkam	triosminska
Anton Adafy (Adelffy)	*Svendár János*/Janez Švendar	polovična

Nádasdy – zarotnikov sin – in Franc Kéry. Prvi je dobil takrat že zmanjšano gospostvo Gornja Lendava, h kateremu je upravno pridružil staro družinsko posest Nádasdyjev na Petanjcih in tudi v severnogoričanskih krajih (Čepinci, Markovci). Nádasdyji so tam gospodarili dobro poldrugo stoletje in med drugim temeljito predelali znano grajsko poslopje v tisto, kar je vidno danes. Kéry pa si je prilastil novonastalo osamosvojeno grajsko posest Murska Sobota z drugo polovico trga vred ter nato vse leta 1687 prodal Petru Szapáryju. Dobrega pol stoletja pozneje so Kéryjevi potomci proti Nádasdyjem in Szapáryjem glede dejanske lastnine obeh gospostev zaradi neustreznega prenosa lastništva oz. neizplačane dogovorjene kupnine sprožili lastniški sodni spor na kraljevskem sodišču. Spor se je po večdesetletnem pravdanju dokončno razrešil šele leta 1783 v korist novih lastnikov Szapáryjev.[41]

Ladislav Popel je po ženini smrti obdržal celotno gospostvo Dobra, natanko polovico trga Murska Sobota in trg Rakičan ter še lepo število kmetij. Z njegovo smrtjo je vso njuno posest dedovala hči Eva, katere sin Adam grof Batthyány pl. Németújvár/Güssing je po smrti staršev v svojih rokah združil večji del gornjega Prekmurja. Njegovi potomci so vso tukajšnjo posest upravno reorganizirali. Upravnemu sedežu gospostva Dobra v novem dvorcu Tabor so priključili posestne urade: kurijo v Moravcih (danes Moravske Toplice) z raztreseno posestjo po več krajih, dvorec Rakičan s pritiklinami ter polovico trga Murska Sobota in v celoti pridobljen stari Stražni okraj/Őrség. V zgodnjem 18. stoletju je rakičanski dvorec postal sedež njihovega novooblikovanega samostojnega gospostva Rakičan, ki je obsegalo vse kmetije v širši okolici gradu in polovico trga.

Večja posest je bila tudi takrat – v smislu redovnega življenja v njej – že davno opuščena monoštrska cisterca s strnjeno posestjo v večjem delu Porabja in nad Rabo, ki pa je vseskozi ostala nedotaknjena. Formalno je bila od konca srednjega veka njen skrbnik opatija Rein na Štajerskem, ki pa te pravice nikdar ni zmogla dejansko koristiti oz. udejanjati, saj so si jo prisvajali magnati. Večji del njenih gospoščinskih obvez so namreč dobivali in imeli pravico do zakupa njene desetine skrbniki ustanove: za Sečiji Gornjelendavskimi, Tomažem Rima-Sečijem in Ladislavom Poplom Lobkovic so to postali Batthyányji. Posest je nato v 17. stoletju tudi dejansko hotela pridobiti opatija Rein – v imenu vrhovnega vodstva cistercijanskega reda – in celo jezuiti, a oboji neuspešno. Slednjič jo je krona ponudila opatiji v odkup, jo po plačilu 100.000 goldinarjev leta 1734

40 Hašaj, *Prekmurski terezijanski urbarji*, str. 31–33.
41 PiŠK Murska Sobota, rokopis (Ro) št. 100.

predala bližnji cisterci Heiligenkreuz v Avstriji in jo njej pridružila, tako da jo je lahko obdržala vse do konca sedemdesetih let 19. stoletja.[42]

Poslednja občutna sprememba lastnikov veleposesti v gornjem Prekmurju je torej nastopila s prihodom Petra Szapáryja (1630–1703) leta 1687 v Mursko Soboto. Po nakupu posesti Murska Sobota in ob svojih dolgoletnih uslugah kroni je dobil naziv baron Murske Sobote, Szapárja in Szécsiszigeta; že njegova sinova Peter in Nikolaj sta leta 1722 postala grofa. Njihovi potomci so zasedali visoke državniške, politične in akademske funkcije, bili med drugim guvernerji Reke, veleposlaniki, ministrski predsednik Madžarske, vodja znanstvene akademije, meceni kulture in znanosti ter znani zbiratelji umetnin. V 18. stoletju so dotedanji pritlični dvorec v Murski Soboti pregradili v razkošen dvonadstropni baročni dvorec z obsežnim vrtom, katerega lastniki so bili vse do leta 1934.[43]

Kot zapisano pa nekateri kraji oz. okoliši lastniško nikdar niso spadali v katero od opisanih veleposesti. V njih so se v novem veku izoblikovale mikroposesti nižjeplemiških rodbin in posameznikov, npr. posebej številne v vaseh Mali ter Veliki Bakovci in Krog.

S tem je bila novoveška lastniška in posestna podoba pokrajine v bistvu zaključena; ostala je nespremenjena do srede 19. stoletja. Spreminjalo jo je le prehajanje drobne posesti oz. posamičnih kmetij iz magnatskih rok v roke vse številčnejših nižjeplemiških oseb – potomcev svobodnjakov, ki so si uspeli pridobiti *armalis*, nekaj baronskih družin ter posameznikov, kot tudi osvobojenih kmetov. Vsi ti so bodisi vznikali v samem prostoru ali prihajali od drugod ter se tu posestno ustaljevali z nakupi, zakupi in dediščinami. Gospostva so bila le še deloma v strnjenih kosih. V precejšnjem številu krajev je imelo svoje podložnike več gospodarjev hkrati. Izumiranje domačih starodavnih magnatskih družin in nastop novih magnatskih lastnikov do 18. stoletja pa nista pomenila tudi dokončnega odhoda vse visokoplemiške elite iz tega dela pokrajine: Nádasdyji so na gornjelendavskem gradu občasno živeli tja do srede oz. druge polovice 18. stoletja, Szapáryji pa v Murski Soboti vsaj občasno še v začetku 20. stoletja.

Dolnje Prekmurje

Usodnega leta 1526 je bilo ozemlje dolnjega Prekmurja skoraj v celoti v rokah Baničev Dolnjelendavskih: to je bila obsežna posest s sedežem na gradu Dolnja Lendava, ki mu je kot upravno pridruženo pripadalo tudi sosednje, ozemeljsko še večje gospostvo Nempthy (danes Lenti). Kot je že zapisano, je Janez Banič preživel mohaško katastrofo, v državljanski vojni pa pritegnil protikralju Zapolji, za kratek čas celo dobil položaj palatina in ostal njegov zadnji zagrizen pripadnik daleč naokoli. Kralj Ferdinand ga je zato takoj kaznoval z odvzemom dela njegovih posesti. Ob Janezovi smrti (1534) sta bila dediča sin Štefan in nečak Ladislav še mladoletna za prevzem posestne dediščine, a jima je nato s preudarnimi odločitvami uspelo rešiti posesti in ugled rodbine, s čimer se je začel njen ponoven vzpon. Nekaj pozneje sta si lastila po obsegu daleč največjo posest v Zalski županiji, skupaj 1072 podložnih port (porta (vrata): pogosta popisna enota v tedanjih državnih posestnih popisih za ustrezno obdavčenje lastnika).

Preglednica 4: Najpremožnejši posestniki v županiji Zala po državnem popisu podložnih posesti leta 1549[44]

Posestnik	Število krajev s posestjo	Število port
Nikolaj Zrinski Sigetski	94	743
Ladislav Banič Dolnjelendavski	130	578,5
Štefan Banič Dolnjelendavski	135	493,5
Tomaž Nádasdy	41	217
grof Nikolaj Salm	18	135,5

Baniči pl. Dolnjelendavski so si odslej medsebojno delili družinsko posest. Z dinastičnimi porokami v drugi polovici 16. stoletja pa so predali večje število kmetij Nádasdyjem, Esterházyjem in Dersffyjem. V osemdesetih letih so si celotno posest razdelili trije člani družine, starejša Gašper in Jurij ter Štefanov prvorojenec Krištof. Vsakič so se, enako kot v gornjem Prekmurju, po že znanem ključu praviloma delile kmetije v vsaki vasi/trgu. Tako je bil največji del zemlje tik pred koncem 16. stoletja razdeljen med pet oz. šest lastnikov.

V zgodnjem 17. stoletju je vso družinsko posest v rokah enega lastnika znova združil poznejši grof Krištof Banič Dolnjelendavski (1577–1644). Grofovski naziv je dobil leta 1622 kot nagrado za zvestobo kroni, za vztrajno protiosmansko bojevanje kot tudi za izjemno zgodnjo, sicer večfazno spreobrnitev v katoličtvo (med 1608 in 1611). Hkra-

42 Prim. Sedar, *Kulturna podoba*, str. 46–47.

43 Donadello et al., *A murasombati, szécsiszigeti és szapári*, na več mestih.

44 Turbuly, Zala megye közigazgatása, str. 25. Večji del kmetij Baničev je ležal zunaj Prekmurja.

Preglednica 5: Štetje hiš/domov 1598 – dolnje Prekmurje: kraji z več zgoraj omenjenimi solastniki[45]

Popisani kraji	Lastnik(i)	Št. hiš
Kot/Kót	Gašper Banič	2
	Jurij Banič	2
	Franc Nádasdy	1
Strehovci in Filovci	Gašper Banič	6
	Jurij Banič	3
	Franc Dersffy	3
	Franc Nádasdy	1
Brezovica; Pálháza (med današnjimi Genterovci in Gáborjánházo)	Gašper Banič	3
	Jurij Banič	5
	Krištof Banič	5
	Franc Nádasdy	3
Polana (danes Mala, Velika); Nedelica	Gašper Banič	6
	Jurij Banič	4
	Krištof Banič	5
	Franc Dersffy	2
Beltinci (z Malhenovci), Bistrica (Dolnja, Srednja in Gornja), Bratonci, Čentiba/Csente, Črenšovci, trg Dobrovnik/Dobronak, Dokležovje, Dolga vas/Hosszúfalu, Dolina/Völgyfalu, oba Lakoša (Dolnji, Gornji Lakoš/Alsó, Felső Lakos), Orešje/Féritfalu, Gaberje/Gyertjános, Gančani (Dolnji in Gornji), Genterovci/Gőntérháza, Gomilica, Hotiza, Ižakovci, Kamovci/Kámaháza, Kapca/Kapcza, trg Dolnja Lendava/Alsó Lendva, Lipa, Lipovci, Melinci, Odranci, Petišovci/Petesháza, Pince/Pince, Radmožanci/Radamos, Žitkovci/Zsitkóc	Gašper Banič	319
	Jurij Banič	198
	Krištof Banič	168
	Franc Dersffy	78
	Franc Nádasdy	121
trg Turnišče	Franc Batthyány	55
	Gašper Banič	12
	Jurij Banič	9
	Krištof Banič	9
	Franc Dersffy	3
	Franc Nádasdy	2

ti je bil do smrti veliki dedni župan Zalske županije in je užival naklonjenost krone.

Nenadna smrt njegovega najmlajšega sina Štefana (1645) leto po očetovi smrti, zadnjega moškega člana rodbine, je pomenila njeno izumrtje. Posredno jo je povzročil sam oče Krištof, saj je v goreči vnemi prepričati kralja o svojem katoličtvu oba sinova in nečaka poslal na šolanje v kolegij v Gradec. Za starejšim sinom in nečakom se je tam izgubila sled. Štefana pa je mati Helena, roj. grofica Drašković ob vesti o njegovi bolezni odpeljala iz Gradca v Radgono, kjer pa mu ni bilo več pomoči.

Smrt je podobno kot v primeru Sečijev Gornjelendavskih sprožila začetek delitve ogromne posesti. Tudi v tem primeru je krona odobrila dedovanje z dediči po linijah ženskih članic rodu v zadnjih generacijah. Celoten proces delitve posesti Baničev do poznega 17. stoletja sem že opisal.[46] Tedaj sta se kot solastnika dolnjega Prekmurja uveljavila knez Pavel Esterházy in Jurij Széchenyi, nadškof Esztergoma ter metropolit Kraljevine, za njima pa njuni dediči. Knežja linija Esterházyjev je celotno posest s sedežem uprave na dolnjelendavskem gradu obdržala vse do njene nacionalizacije v Kraljevini SHS (1920).[47] Széchenyi pa je zakupil beltinski posestni urad in ga tudi s formalno ločitvijo od dolnjelendavskega gospostva spremenil v samostojno gospostvo Beltinci. Zapustil ga je sorodniku grofu Juriju II. Széchenyiju pl. Sárvár in Felsővidék. Potem je prek poroke dedinje slednjega hčerke Julije (1679–1716) z generalom madžarske konjenice baronom Ladislavom Ebergényijem pl. Ebergényi in Telekes, njune beltinske dedinje Helene, poročene z generalom vojske Kraljevine grofom Jurijem Čakom (madž. Csáky) pl. Körösszegh in Adorján, in njunimi potomci ostalo v rokah Čakov do leta 1816, ko jih je od grofa Janeza III. Čaka s prevaro zarubil in sodno pridobil aristokratski

45 Dávid, *Az 1598. évi házösszeírás*, str. 563–600. Skupno število hiš po lastnikih: Gašper Banič 348, Jurij Banič 221, Krištof Banič 182, Franc Dersffy 86, Franc Nádasdy 128 in Franc Batthyány 55. Vsi preostali lastniki so imeli v krajih Bogojina in Motvarjevci/Szentlászló (del v županiji Zala) skupaj popisanih 35 hiš, zato jih v preglednici ni. Skupno število hiš v vseh popisanih krajih dolnjega Prekmurja je 1055. Vsi prekmurski kraji na narodnostno mešanem območju so izpisani z uradno veljavnimi dvojezičnimi toponimi.

46 Prim. Hozjan, Die Anwesenheit der Familie Nádasdy; Hozjan, Franc III. Nádasdy in Prekmurje, str. 218–219; Hozjan, Zgodnjenovoveško Prekmurje.

47 Prim. Hozjan, Die Grundherrschaft.

Karta 5: Sporno ozemlje med gospostvoma Beltinci in Dolnja Lendava ob spodnjem toku Ledave (1759) (gl. Horváth, Metalis processus).

prišlek iz Moldavije grof Konstantin Emanuel Ghika/Ghyka.[48]

Iz stoletja v stoletje sta tudi tu – sicer zelo postopoma in v manjši meri kot v gornjem Prekmurju – naraščala število oseb in hkrati obseg posesti nižje- in srednjeplemiškega sloja. Rodbinska imena Batthyány, Čak/Csáky, Esterházy, Nádasdy, Szapáry povedo, da so si po izumrtju obeh starejših tukaj domačih dinastij Sečijev in Baničev pokrajino do srede 18. stoletja prisvojile v bistvu tedaj najuglednejše magnatske družine – štiri grofovske in ena knežja –, ki so spadale v sam vrh 30–35 magnatskih rodov Kraljevine. V njihove medsebojne odnose skozi generacije je tu nesmiselno podrobneje zahajati. Najpomembnejša so nedvomno bila sklepanja dinastičnih rodbinskih vezi s porokami, prijateljstev, poklicnih in drugih sodelovanj.

Vsaka od novoveških porok hčera je načelno pomenila oddajo nekaj zemljiške posesti nevesti oz. njenim potomcem kot eden najvažnejših členov poročnega dogovora oz. v predporočni pogodbi. Za že omenjeno poroko v Murski Soboti leta 1568 o tem ni podatkov, čeprav je zagotovo šlo za posest, morda za del ali celotno gospostvo; prav tako ni podatkov o posestni doti ob poroki sestre Jurija IV. Zrinskega Uršule z Nikolajem Baničem Dolnjelendavskim nekaj let pozneje. Tovrstnih porok je bilo v pokrajini zagotovo več, npr. poroka Suzane, sestre Jurija V. Zrinskega, z Nikolajem Nádasdyjem v Murski Soboti 19. maja 1619.[49] Na voljo so posredni podatki o doti ob omenjenih porokah dveh bratov Zrinskih z dvema sestrama Rima-Seči v letih 1618–1622: v testamentu je znameniti vojskovodja Nikolaj VII. Zrinski, sin v zakonu Magdalene in Jurija V., omenil, da je mati v zakon prinesla kar nekaj Rima-Sečijeve posesti, med drugim tudi v gospostvih Gornja Lendava in Murska Sobota, vendar so mu nekateri pozneje kljub sodni odobritvi nasilno preprečili njihovo dejansko izročitev. Sam je z nakupi pridobil tudi posest Civadarec v Železni županiji – to ne more biti drugega kot kraj Vadarci (starinsko madž. *Tivadarcz*) na Goričkem, pa vasi Šafarsko in Razkrižje na desnem murskem bregu itd.[50]

Seveda so med njimi nastajale tudi razprtije, ki so jih, nemalokrat z dolgotrajnimi postopki, reševali na sodiščih. Le en primer: leta 1754 sta se pred plemiškim sodiščem Zalske županije začela pravdati dolnjelendavski gospod knez Pavel Anton Esterházy in upravnica Beltincev grofica Helena vdova Čak v imenu lastnikov, svojih dveh sinov. Povod za spore so bili mlini na reki Ledavi, ki je bila prvotna naravna meja obeh gospostev in zaradi katerih si je knez hotel prisvojiti precejšen del beltinskega zemljišča. Proces je po štirih letih (1758) dobila uporna vdova. Esterházy je že čez leto proces obnovil, v ta namen je dal izdelati tudi zelo povedno karto (gl. karto 5) – a ga je znova izgubil.[51]

Zemljiška posest Cerkve in redovništva

Niti tukajšnja Cerkev niti cerkveni sedeži izven pokrajine v dobi prvotnega darovanja zemlje tu niso dobili obsežnejših zemljišč. Po prevladi luteranstva med posestniškim slojem pred in po sredi 16. stoletja je zelo vprašljivo, ali so župnije obdržale vsaj tisto posest – namreč manjša zemljišča –, ki so jo v stoletjih pridobile z darili posameznikov. Nanje na novo nastavljeni protestantski duhovniki so bili materialno še bolj izključno odvisni od posestnikov kot patronatskih lastnikov cerkvá, kot so bili prej katoliški župniki. Sicer o tem govori tudi eden najznamenitejših

48 Hozjan, *Arhivsko gradivo gospostva Beltinci*, str. 9–15. Prim. tudi članek Dominika Šteinerja v tej publikaciji.

49 Petrić, *Nikola VII. Zrinski*, str. 23 – v preglednici prednikov Nikolaja VII. Zrinskega.

50 Petrić, *Nikola VII. Zrinski*, str. 303 in 305.

51 Prim. Horváth, *Metalis processus.*

prekmurskih zgodnjenovoveških dokumentov, t. i. Martjanska pogodba iz 1643.

Kontrolo gospodarjenja z lastnimi ali zakupljenimi podložnimi posestnimi enotami, lastno orno zemljo, vinogradi in vrtovi v sklopu župnijskega premoženja na župnijah v dolnjem Prekmurju so zahtevala najzgodnejša ohranjena navodila zagrebškim škofijskim vizitatorjem iz 1622, ki v dveh točkah govorijo o »poročilu o ... materialnem stanju« ter o »prikazu cerkvenih posesti in prihodkov (urbar, računi)«. Zahteve v naslednjih vizitacijah glede tega so se vrstile. Vrstili so se nakupi in še pogosteje tudi najrazličnejša obdarovanja župnij, saj so jim premožnejši – npr. v oporokah – darovali bodisi vse vrste zemlje, bodisi pridelke, npr. vino, oz. prihodke od neke posesti, npr. gornino. To zemljo so največkrat obdelovali s prostovoljnim delom župljanov ali tudi s prisilnim delom lastnih podložnikov. Zemljiško posest naj bi za svoje vzdrževanje imeli celo učitelji na župnijskih šolah. Vizitacijska poročila iz 18. stoletja iz celotne pokrajine že podajajo natančne podatke o količinah ter gospodarjenju z vsemi oblikami župnijske nepremične posesti in tudi o njihovih dohodkih.[52]

Kaj pa tukajšnja morebitna zemljiška posest samostanov z izjemo monoštrske cisterce? Znana je ustanovitev frančiškanske postojanke v Veščici nad Mursko Soboto ali prav v trgu v petdesetih letih 17. stoletja. Verjetno jo je v spomin na leta 1651 preminulega očeta Dioniza ustanovil lastnik polovice trga grof Peter Rima-Seči, toda po desetletju divjanja Thökölyjevih čet (po 1680) je izginila iz virov; o njeni posesti ni znano nič. V najbližji soseščini čez Muro so delovali novoustanovljeni kapucini v Radgoni, o njihovi morebitni posesti na levem bregu Mure se zaenkrat ne ve, in pa pavlinci v Šenkovcu; malce naprej so bili še frančiškani v Čakovcu in Varaždinu ter minoriti v Ormožu, in še nekaj lokacij v bližnji madžarski soseščini. Vem za le en primer starejše lastnine redovne zemlje ustanove izven Prekmurja v malce večjem obsegu: pavlinski samostan Sv. Helene v Šenkovcu nad Čakovcem (v Medmurju) je zelo dolgo, praktično do jožefinske ukinitve postojanke, imel v lasti večje obdelovalno zemljišče na levem bregu Mure med Hotizo in Dolnjo Bistrico – »livado«, tedaj imenovano Orlovščak.[53] Domačini jo še danes poznajo kot Orlovšček oz. krajše Oršček.

52 Sedar, *Kulturna podoba*, str. 117–118 in naprej na več mestih. Avtorica omenja celo »skrb za cerkveno premoženje in župnijsko posest« gornjeprekmurskih licenciatov, prim. str. 94.

53 Prim. Hozjan, Franc III. Nádasdy in Prekmurje, str. 226, in Korunek Medved, *Apostoli Insulani*, str. 71–72.

Prebivalstvo: družbena slojevitost, položaj agrarnih slojev, migracije, urbanizacija prostora

V tem podpoglavju sem se zavestno izognil več etnično-jezikovnim in podobnim vsebinam, ki niso ozko povezane z obravnavano naslovno temo in bi nujno razširile obseg prispevka. Dejansko so že objavljene.[54]

Prekmursko nižje in srednje (baronsko) plemstvo v novem veku

Z nastopom kralja Ferdinanda I. Habsburžana so se razmere začele spreminjati. Novoveška potrditev oz. podelitev plemiškega statusa ali njegovo povišanje v deželah svetoštefanske krone je bila možna v dveh osnovnih oblikah. Rodbine iz vrst omenjenega starega donacijskega plemstva – potomci še prvotnih osebno svobodnih pridvornih vojakov/jobagionov ali tudi dvornih uslužbencev župana županije, ki so se skozi stoletja uspeli obdržati v tem statusu – so lahko na podlagi prošnje, v kateri so se sklicevale na tak status od starodavnih časov (*ex antiqua familia*) pridobile kronsko potrditev prastarega ugleda in s tem plemstva oz. še pogosteje dvig v višje plemiške range. Iz njih so večinoma izšli že tedanji in seveda tudi poznejši najvplivnejši ter najpremožnejši magnatski rodovi Kraljevine.

Še pogosteje je bil status pridobljen z izstavljeno kronsko plemiško listino (*armalis*; iz tega izraz listinsko plemstvo oz. armalisti). Njena podelitev ni bila nujno vezana na konkretno lastno zemljiško posest oz. na obstoj podložnikov na zemljiški posesti prosilca, kot to ni bilo več nujno niti v osrednjeslovenskem prostoru; tudi nikakor ni samodejno s podelitvijo prinašala darovane posesti. Odločilne so bile prosilčeve – ali njegovih prednikov – večletne službe oz. dotedanje usluge kroni ali konkretnemu vladarju običajno v spopadih z Osmani oz. v mnogih drugih bojih, za kar so imeli vse do nastopa kraljice Marije Terezije obilo priložnosti.

Kot predpogoj je bila za obe poti nujna osebna svoboda. Prosilci za armalis so v le majhnem številu izhajali iz starodavnih svobodnih ljudi, saj so se kot pravkar opisano raje sklicevali na prednike. Bistveno večji del pa je že kot podložnik uspel od zemljiškega gospoda odkupiti svojo kmetijo iz zakupno-podložnega statusa ter jo – in hkrati sebe – tako za večno osvobodil skoraj vseh bremen z izjemo obvez kroni in desetine. Označuje se ga z izrazom svobodnjak. Njihov sloj je po bitki

54 Hozjan, Zgodnjenovoveško Prekmurje; Hozjan, Prekmurje v novem veku.

pri Mohaču postopoma naraščal in sčasoma neogibno postajal vir novega sloja nižjega plemstva – plemičev armalistov, ljudsko rečeno t. i. nemešnjakov (iz madž. nemes – plemič). Prosilcu za armalis sta tako zadostovala le osebna svoboda in dokaz njegove – ali njegovih prednikov – službe kroni.

Ni pa to več veljalo ob prošnji nižjega plemiča za povišanje statusa v rang barona, grofa ali najvišjega – kneza. Za to je prosilec moral navesti konkretno zemljiško posest, ki mu jo je krona v listini dviga potrdila kot trajno večno, neodtujljivo last, običajno za potomce obeh spolov. Plemiški status (*homo nobilis*) torej ni bil nujno zmeraj pridobljen le z armalisom.

Vse opisano je imelo še kompleksnejše ozadje, ki ga na tem mestu ni smiselno širiti. Armalis je hkrati pomenil visoko stopnjo zaupanja krone v prosilca in iz tega izhajajočih trajnih privilegijev zanj, za njegovo družino (brate, nečake) in za vse njegove potomce obeh spolov ali kakor je pač bilo v njem točno opredeljeno. Kaj vse je spremenil v življenju srečnega dobitnika? Največ jih je ob pridobitvi plemiškega statusa premoglo le eno samo lastno kmetijo brez podložnikov in/ali verjetno še eno/dve v dednem zakupu. Pridobljen status jim je ob samem dvigu družbenega ugleda v njegovi bivalni mikrolokalni okolici omogočal nakup zemlje ter jemanje novih kmetij v zakup brez omejitev, možnost kandidature/prošnje za različne dobro plačane državne oz. še bolj županijske uradniške službe, za vojaške položaje v kronskih ali zasebnih polkih magnatov ali v največ primerih za razne upravniške službe na bližnjih gospostvih – kar je vse samodejno pomenilo njihov večji vpliv na okoliške razmere, nadalje kopico prednosti za sinove od šolanja in služb naprej itd. Prava inflacija listinskega plemstva v državi je izbruhnila v drugi polovici 17. stoletja in se v naslednjem stoletju še okrepila.

Tudi v Prekmurju se od srede 16. stoletja naprej pojavljajo vedno novi nižjeplemiški in tudi baronski posamezniki in rodbine. Priimki, sicer takrat zapisani z madžarskim črkopisom, posredno izpričujejo njihov najverjetneje slova(e)nski, madžarski ali še drug izvor. Še danes je njihov del navzoč v pokrajini ali drugje, zato so v sodobni slovenski ali madžarski obliki izpisani kot: Adelffy, Agustič, Apoka/Appoka, Baboš/Babos, Bacsmegyei, Bakoš/Bakos, Bertalanič, Berke, Borda, Cigan/Czigány, Čergeo/Cseörgeö, Drvarič, Farkaš/Farkas, Godina, Gomboc, Gomboši/Gombossy, Hebar, Hemeczperger, Horvat/Horváth, Jaklin, Kelc/Kelcz, Keresturi/Keresztury, Kernpaisz, Kregar, Küzmič, La(j)nščak in Lajnšček, Lipič/Lippics, Luthar, Marič, Mlinarič, Pečič, Petkovič, Polanič/Polány, Rogan, Ropoša, Salaj, Sobotin, Ščap/Scsáp, Šutak/Sut(t)ak, Talian, Temlin, Terboč/Terbocs, Tratnjak in Tratnjek, Troukšar (iz prvotno nem. Draxler → Traxler → Trokšar →), Tulok, Vasdinnyei, Vidos, Vukan, Zaruba, Zelko, Žaler in drugi.[55]

Več jih je živelo v trgih, največ v Murski Soboti, na podeželju pa le v krajih, kjer so imeli lastno podložno posest, npr. kar več družin hkrati v Velikih in Malih Bakovcih ter Krogu. Na mestu je tradicija, da je bilo Prekmurje v 18. stoletju pokrajina z daleč najvišjim deležem izvorno slova(e)nskega nižjega in baronskega plemstva v celotnem tedanjem slovenskem etničnem prostoru.

Položaj agrarnih slojev

Ogromen delež prebivalstva je v tej dobi ostajal ujet v dve obliki podložniških odnosov, ki jih je še pred bitko pri Mohaču utrdil znani zakonik *Tripartitum* iz leta 1517, nastal kot maščevalen odmev tedanje elite na Dožin kmečki upor. Ta je uveljavil možnost oporočne ali zgodnejše delitve kmečke posesti oz. kmetije med več naslednikov do velikosti le osmine ali celo le šestnajstine cele kmetije, kar je ponekod vodilo v hitrejše, drugod postopnejše, a slej ko prej neizogibno deljenje do takrat prevladujočih celih in polovičnih kmetij med moške dediče ter zato v močno družbeno razslojevanje, kajžarstvo in gostaštvo, skratka v revščino.

Daleč najbolj množičen agrarni sloj v pokrajini so še konec 16. stoletja tvorili t. i. dedni kmečki podložniki (*coloni haereditarii*) oz. »večno zavezani« k številnim drobnim dajatvam (*coloni perpetua obligatione obstricti*) in obsežnemu prisilnemu delu (tlaki) ter zato trdno privezani na gospoščinsko zemljo. V malo boljšem položaju so bili zakupni podložniki, ki so svoje odnose z zemljiškim gospodom urejali s pogodbo o začasnem zakupu zemljišča, na katerem so živeli, v trajanju od enega do treh let; zanje je zato veljal izraz pogodbeniki. Z njo so imeli zagotovljeno pravico do preselitve oz. odhoda s posesti po izteku pogodbe in so se torej lahko prosto priseljevali in odseljevali (*coloni liberae migrationis*). Ob njih so na gospostvih že živeli tudi podložni kajžarji (*inquillini*), sloj ljudi s kajžo na lastni manjši parceli, a brez pripadajočih njiv oz. polj, ki so bili bodisi dedni podložniki bodisi v mnogo manjšem številu zakupni, običajno živeči v trških naseljih. Njihovo število je vseskozi naraščalo. Pozneje se je pojavil nov, materialno še nižji sloj, gostači –

55 Prim. Hozjan, Genealoška predstavitev; Lipič, *Plemiška družina Lipič*; Šiplič, *Plemiške družine*.

najemniki kajže in brez sleherne zemlje, ljudsko poimenovani tudi želirji (iz madž.: zsellér). Do takrat izoblikovana družbena podoba nižjih slojev že izpričuje občutne statusne in materialne razlike med njimi.[56]

Več kot nekdaj je bilo tudi svobodnjakov, ki so tvorili najvišji neplemiški sloj prebivalstva tako na podeželju kot v trgih. Znesek osvoboditve ene cele kmetije je v 18. stoletju znašal ok. 300 renskih goldinarjev/forintov,[57] kar je bila takrat za kmeta ogromna vsota – a so jo posamezniki očitno lahko zbrali ali pa so se kako drugače pogodili z lastnikom. Bili so tudi novonaseljeni kraji s posebej privilegiranim prebivalstvom, ki so lahko izplačali cenzus oz. činž v enkratnem skupnem znesku za ves kraj. Ljudje v obmurski vasi Hotiza so tako skupaj plačevali le 25 Rf; vsi so bili pogodbeniki s sorazmerno manjšimi obvezami, a so morali na leto oddajati tudi do petsto polžev iz reke. Ti ljudje so prav tako bili vsi libertini, torej niso imeli nikakršnih tlačnih obvez. Nekako podoben položaj, kot so ga imeli svobodnjaki, so v tem času imeli mlinarji – tudi ti niso bili dolžni plačevati kontribucije, ki jo je leta 1728 županija Zala razglasila za vse podložnike ne glede na območju katerega koli zemljiškega gospoda so živeli.[58]

Preizkušenj polno 17. stoletje je kmečke sloje sililo v hude eksistenčne stiske, zaradi katerih so morali vse pogosteje in v večjem obsegu iskati najemno dninarsko delo ali pa izkoriščati vsakršne oblike samooskrbnega družinskega gospodarjenja na osnovi domačih obrti. S tem so iz generacije v generacijo naraščale družbene razlike in medsebojna konkurenca samim sebi glede možnosti zaslužka v dninarstvu. Njihove življenjske razmere so bile na splošno zelo težke. Podložnike so bremenile razne dajatve, prisilno zastonjsko delo (tlaka) in naraščajoča samovolja gospoščinskih upravnikov. Ne smemo pozabiti na rastoče davčne zahteve države in obveze do Cerkve. Cerkvene desetinske dajatve so si veleposestniki – po konvertiranju v katolištvo – na podlagi poznosrednjeveške tradicije lahko znova sebi ustrezno uredili v smislu dednega zakupa. Najhujše pa so bile dejansko nenehne spremembe količin raznih obvez in dajatev s strani gospodov ter izmišljanje novih in novih bremen.

Razdeljenost kmetij je v terezijanski dobi izrazito napredovala – večina podložnikov v Železni županiji je takrat že živela na četrtinskih kmetijah. Obdelovanje zemlje so jim grenile stalne poplave Mure in drugih rek, majhna zemljišča in v gornjem Prekmurju še njihova zelo slaba kakovost. Na položaj kmetov namreč niso vplivala le njihova pravna razmerja, temveč tudi naravni pogoji in tehnični nivo gospodarjenja, kakovost zemlje ter možnost uporabe gozdov in vodá. Za poljedelstvo so bili nižinski predeli Prekmurja bolj primerni od Goričkega. Znano je tudi, da so bili dolinski in ravenski kmetje na splošno nekoliko premožnejši od goričanskih. Posamični kmetje na Goričkem so si bili ob težavnem vsakdanjiku in očitni brezizhodnosti življenjskega položaja prisiljeni premoženjsko pomagati tako, da so se že v 18. stoletju usmerjali na priložnostno sezonsko delo v drugih županijah.

Zato so reforme najkonkretneje začutili ob izvedbi procesa urbarialne regulacije na podlagi izpisa državnih posestnih katastrov s hkratnim davčnim poenotenjem, kar je kraljica Marija Terezija zaukazala leta 1766. V mnogih krajih so takrat sploh prvič slišali o obstoju urbarja v smislu točnega popisa obvez in dajatev vsake kmetije in kajžarskih ter gostaških hiš, saj jim tega do takrat nihče ni povedal ali celo pokazal, kaj šele prebral. Idealen tovrstni vir o njihovem položaju v prav tem času so odgovori podložnikov na znanih t. i. devet vprašanj (*novem puncta)*, ki jim jih je kraljica še pred zaključeno davčno reformo v letih 1767–1768 zastavila v obliki ankete za vsak kraj, celo za podložnike vsakega od zemljiških gospodov v istem kraju. Iz njih izvemo za precejšnje razlike v bremenih posamične kmetije ali celotnega kraja in v njihovem oddajanju. Podložniki malih posestnikov so npr. od kmetije oddajali precej več v pridelkih kot na gospostvih. A tudi na veleposestvih ni bilo nič bolje. Na gornjelendavskem gospostvu je upravnik okrog leta 1758 razveljavil skupno pogodbo o višini najemnin za kmečka zemljišča in jo preprosto uničil. Od takrat so jim razna bremena nalagali po mili volji, sploh najrazličnejše oblike tlake.

Na podlagi doslej zbranih podatkov se lahko ustrezno ilustrira življenjski vsakdanjik kmečkih slojev v terezijanski dobi. Obe dolnjeprekmurski gospostvi sta imeli še naprej – kot v poznem srednjem veku – strnjeno ozemlje brez posestno razdeljenih krajev, razen nekaj izjem. Kraji v gornjem Prekmurju so bili ponekod manj, drugod pa že občutno posestno razdeljeni; le gornjelendavska posest je imela večji delež posestno še enovitih. Podložniki so torej živeli na večjih in manjših ter mikrozemljiških gospostvih oz. na

56 Kozar-Mukič, Podatki o načinu, str. 77–89; Kozar-Mukič, Skupne korenine, str. 145–150; Jakšič, *Terezijanski urbarialni vprašalnik*.

57 Madž. Rénes forint (Rf): denarna vrednost v Kraljevini, ki je šele v poznem 17. stoletju dokončno izpodrinila dotedanje »domače« zlate forinte.

58 Csapody, *Az Esterházyak alsólendvai uradalmának*, str. 26–32.

zemlji majhnih posestnikov – nižjih plemičev ali že bogatih tržanov.[59]

Celota terezijansko-jožefinskega reformnega dogajanja v njihov prid je zato predstavljala konec popolne samovolje zemljiških gospodov vsaj glede oddaje bremen in obenem začetek procesa odprave osebnega podložništva. Na gospodarskem področju so bile za večino prekmurskih kmetov pomembne carinske ugodnosti za pospešitev njihovega trgovanja čez državno mejo in še bolj zmanjšanje njihovih obveznosti do lastnikov zemlje. Prva utrditev odnosov med podložno množico in posestniki je predstavljala občuten korak naprej k pravičnejši družbi. Vendar je časovno zaostajala za drugimi slovenskimi deželami, kjer je tedaj že bila v zadnji fazi. To pa je pomenilo bistven razlog družbeno-razvojnega capljanja Prekmurja za razvojem na desnem bregu Mure v poznejših obdobjih.

Nekaj spoznanj iz odgovorov na terezijanski urbarialni vprašalnik – t. i. devet vprašanj v Prekmurju 1766–1768[60]

Gornje Prekmurje:

Izpovedi vseh podložnikov so bile zbirka najrazličnejših tegob, prekomernega obremenjevanja in krivic. Nekatera dejanja zemljiških gospodov so bila popolnoma nerazumljiva in spominjajo na davne čase oz. na vzroke velikih kmečkih uporov na Slovenskem, npr. v več krajih je gospod podložnikom odvzel skupne pašnike, zato niso mogli gojiti živine, niti prašičev ne – vzel jim je namreč tudi gozdove. Še drva za kurjenje so si morali kupovati. Drugod so bile vsaj denarne dajatve nižje, a so jih gospodje nadomeščali s pridelki. Povsod so kot najhujše breme navajali prisilno delo oz. tlako v mnogih oblikah, največkrat prevozno z vprežno živino in lastnimi vozovi, a znova različno od kraja do kraja. V Korovcih so se kmetje pritoževali, da se jim je na mnogih obveznih prevozih uničilo veliko živine in orodja. Vsakdanje življenje je oteževala cela vrsta neugodnih naravnih okoliščin, npr. pogoste poplave in večje jame na poljih ali suha in kamnita tla, polna jarkov. Zaradi zelo slabe, nerodovitne ali odvzete zemlje so bili mnogi podložniki prisiljeni najemati dodatno zemljo v sosednjih krajih. V skoraj vsakem kraju so zato bila nekatera zemljišča »v prelogu – pusta mesta«, ki so jih ljudje zaradi previsokih dajatev prenehali obdelovati, pa jih je gospod dal v najem drugim, običajno armalistom. Najboljšo zemljo in gozdove si je seveda zase pridržal gospod.

Dolnje Prekmurje:

Na dolnjelendavskem gospostvu je v terezijanski dobi živelo več zakupnih podložnikov kakor dednih; na beltinskem pa so bili kraji polni dednih podložnikov z zelo redkimi izjemami. Do leta 1736 dolnjelendavski kajžarji brez lastnih hiš niso plačevali činža, ampak so le opravljali tlako. Z izjemo nekaj malega premične lastnine niso premogli prav ničesar. Romi, »cigani«, pa so gospodom dajali t. i. šotorski denar glede na število konj: dober gospodar – s tremi konji – 1,50 Rf, srednje dober – z dvema konjema –1 Rf, za le enega konja 0,75 Rf in pešec brez konja 0,50 Rf. Zemljiškogosposki mlini so seveda pripadali gospostvu, ki jih je oddajalo v zakup. V njih so mlinarji od mlinske desetine običajno dobili eno četrtino moke.

Ljudsko nezadovoljstvo

Našel se je izreden vir, pričevanje o želji zemljiškega gospoda po neposredni komunikaciji z nejevoljnimi in upirajočimi se podložniki, zapisan leta 1722 v Beltincih. Ozadje njegovega nastanka: podložniki gospostva Beltinci so se lastniku baronu Ladislavu Ebergényiju glede bremen in sploh čez početje najvišjih gospoščinskih uradnikov iz leta v leto močneje pritoževali. Najhujše jim je bilo celotedensko prisilno delo. Ebergényi, ki je živel na svoji matični posesti daleč v notranjosti, je novembra 1722 končno sestavil izredno dolg 16-stranski madžarski odgovor podložnikom v ustrezno ostrih tonih in zahteval, da ga prevedejo v domač jezik, tako da ga bo razumel sleherni, ter da ga zbranim predstavnikom vseh krajev preberejo na sedežu gospostva. Brez ovinkarjenja jih je obtožil za »fálingé, ciganijo in lenobo« (... *ar akó ové falingé, Czigané, i Leinoszti budête szê dersali* ...). *Beltinsko besedilo iz leta 1722*[61] v obsegu 24 gosto izpisanih velikih strani je doslej najdaljši znani nenatisnjen posvetni tekst v prekmurskoslovenskem jeziku iz časa pred letom 1800. Enkratnost teksta še poudari dejstvo, da je hkrati s prevodom ohranjen tudi madžarski izvirnik.

O primerih ljudskega nezadovoljstva z razmerami se lahko omenja le pobege s posesti, ki pa so bili zelo redki. Leta 1727 jih je nekaj s pomočjo barona Zarube pobegnilo z gospostva Dobra h grofu Krištofu Festetiću. Tudi med želirji jih je pobegnilo nekaj – ti so sicer lažje pobegnili, saj niso mogli ničesar izgubiti. Kmetje so se velikokrat pritoževali nad početjem upravnega osebja,

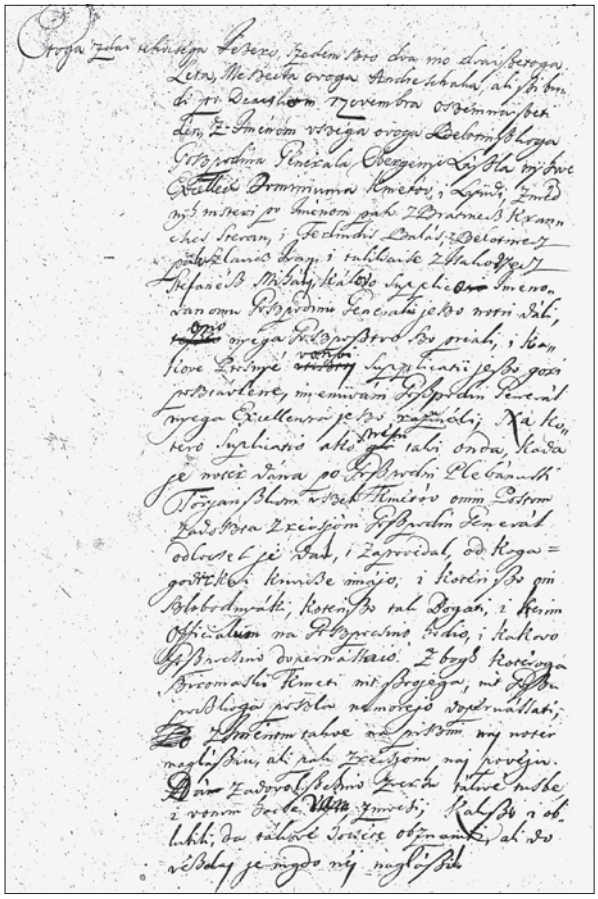
59 K prej navedeni literaturi o tem prim. še Šövegeš Lipovšek, *Prekmurski terezijanski urbarji*.

60 Prim. Horváth, *Paraszti vallomások Zalabán II.*; Jakšič, *Terezijanski urbarialni vprašalnik*.

61 AT ÖStA/HHStA, Familienarchiv Csáky, karton 106, spis št. 165.

kar je sprožalo preiskave. Tako je bilo tudi leta 1772 na gospostvu Dobra, kjer pa jih je sodišče tri leta prej kar nekaj obsodilo na globe zaradi izkazanih odkritih sovražnosti. V Ritkarovcih so jih k tlaki morali večkrat prisiljevati. V krajih gospostva Monošter je bilo povsod prepovedano klanje govedi. Podložniki so se še posebej hudo pritoževali nad nerodovitnimi njivami, slabimi pašniki in travniki ter nerodovitnim gozdom. Dodatno so jim sleparski upravniki posesti prodajali pokvarjeno vino, ki so ga morali obvezno odkupovati. Več kmetov iz naselij Kuzma, Sv. Damijan, Matjašovci in Dolič si je leta 1761 hotelo prisvojiti izkrčeno obdelovalno zemljo. O konkretnejšem oboroženem upiranju v tem času pa ni podatkov.

Odziv lastnikov je bil indikativen: obravnave na patrimonialnih gospoščinskih sodiščih – ta so v tem stoletju že imela oz. pridobivala krvnosodni privilegij (*ius gladii*). Opisani odgovor beltinskega gospoda podložnikom na pritožbe je bil prej zelo redka izjema kot pravilo. K temu je dodati, da je dolnjelendavsko gospostvo vse do konca 18. stoletja najemno zaposlovalo rablja, in sicer rablja mesta Varaždin. Prehodni čas iz 18. v 19. stoletje je še poglobil socialna nasprotja; poročila o posamičnem upiranju se namreč množijo. Tudi obtožb za t. i. čarovništvo še v 18. stoletju ni manjkalo. Na krvnem sodišču beltinskega gospostva so jih obravnavali v letih 1713, 1714 in še 1755.[62] Že znan je podatek, da je bil zadnji protičarovniški proces kjerkoli v slovenskem etničnem prostoru v Porabju še v pozni terezijanski dobi v sedemdesetih letih.

Prva stran t. i. Beltinskega besedila iz leta 1722

Novoveška kolonizacija in migracije[63]

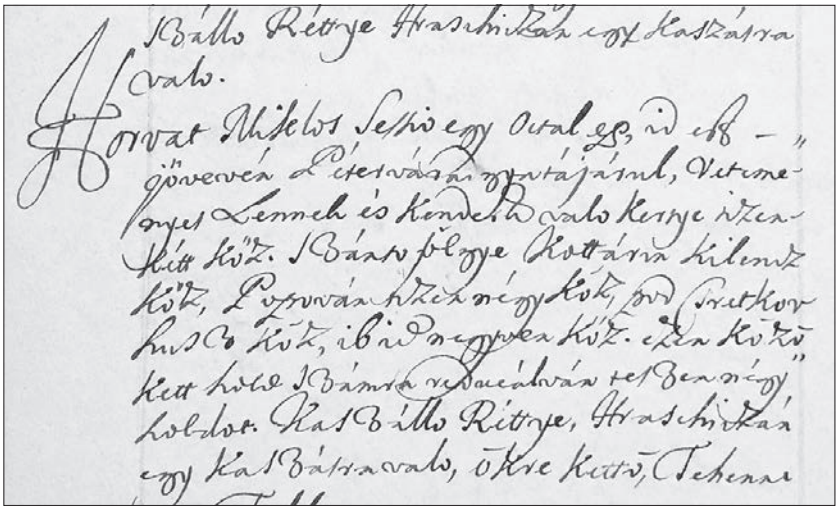
Najštevilčnejši koloniziran živelj je bil še naprej nedvomno slovanski. Z že srednjeveško kolonizacijo slovanskih prišlekov iz bolj poseljenih sosednjih krajev ali oddaljenejših predelov in z opaznimi jezikovnimi razlikami se je začenjala ustvarjati njena vse pestrejša slovanska poselitev. Od trenutka pojava Sečijev v gornjem Prekmurju v 14. stoletju vseskozi prihajajo tja tudi posamične družine in posamezniki iz južnoslovaškega območja, kar se je po nastopu Tomaža Rima-Sečija še pospešilo.

Tudi v novem veku se dotok ljudi različnih slovanskih narodnosti – ob pogostih nenadnih izgubah prebivalstva – nenehno nadaljuje. Madžarsko govoreči so se izven strnjenega madžarskega področja pojavljali še naprej, a v trških naseljih, v drugih pa le kot redke izjeme. Kot novi so se jim pridruževali tudi posamični nemško govoreči oz. je šlo za njihove skupinske naselitve. Nemška poznosrednjeveška poselitev petih krajev na skrajnem severozahodnem robu Goričkega (Fikšinci, Kramarovci, Ocinje, del Serdice in Sotina) je bila tako močna, da je v novem veku dokončno izpodrinila/vsrkala starejše slovanske prebivalce. Na podeželju so se naseljevali tudi novi slovanski, madžarski, nemški in drugi armalisti, npr. pojav plemiške rodbine z zgovornim t. i. nalepka priimkom *Talian*. Posamični kraji so dobili imena po posestnikih, npr. kraj Berkovci/Berkeháza – krajevno ime je znano iz leta 1499, zagotovo po zemljiški posesti že takratnih svobodnjakov in nato plemičev Berke.

Stalen dotok različno govorečih ljudi iz več družbenih slojev, ki so v domač lokalni vsakdanjik in v govorico vnašali svoje posebnosti, je postal osnova mnogim še danes znanim značilnim pogovornim tujkam in popačenkam iz teh jezikov. Njihovega pojava drugače ne moremo razložiti. Naseljenci in priseljeno kmečko prebivalstvo so zmeraj prihajali in se nastanjevali z odobritvijo oz. po volji lastnikov posesti. Ti so jim to dovoljevali v lastnem interesu, na podlagi priporočil posestnikov, pri katerih so živeli prej, oz. v dogovoru s posestniki ali magnati, običajno

62 AT ÖStA/HHStA, Familienarchiv Csáky, karton 152, spisa št. 81 in 85, in karton 155, ovoj št. 257, spis št. 4.

63 Prim. Kerec, Setting the Borderline.

Zapis podložnika v urbarju gospostva Beltinci 1714, str. 79: Horvat Miklos Sessio egy Octal ... jővevén Pétervváradgyatájárul,... (Nikolaj Horvat ima osminsko kmetijo ... je prišlek iz Petrovaradina (danes Novi Sad)).

na podlagi medsebojnih osebnih poznanstev ali celo porok. Kar nekaj krajev je nastalo na novo s poznejšo naselitvijo po koncu 17. stoletja ali pa so znova poselili v osmanskih vpadih uničene ter izginule kraje, npr. omenjena Kobilje in Hotiza. Seveda so predvsem zakupni podložniki z dovoljenjem svojih gospodarjev tudi odhajali – prehajali z enega gospostva na ozemlje drugega. Zelo natančen je bil v tem pogledu izjemno obsežen urbar gospostva Beltinci iz leta 1714, napisan ob prehodu lastništva v roke novih lastnikov Julije in Ladislava Ebergényja.[64] V njem je po njihovem nalogu moral imeti vsak v trenutku izpisa tu živeči podložnik – ne glede na status oz. velikost njegove posesti kot tudi brez posesti – zapisan osebni izvor v smislu, ali je bil tu rojen ali je prišel od drugod. Označili so jih s pojmi domačin (*nativus*, *nativi* oz. mešani lat.-madž. izraz *nativussok*) in prišlek (*Advena*, madž. *jővevén*). Analiza urbarja je izkazala petino vseh popisanih kot prišlekov, v največji meri s sosednjega gospostva Dolnja Lendava in nato s Štajerskega, pa še od marsikje drugod.

V mirnih časih od konca 17. stoletja se je na prav teh podlagah in morda celo po načelu »(jezikovno) svoji k svojim« v pokrajino naseljevalo vse več slovanskih in nekaj manj drugih prišlekov iz širše okolice – tudi Judov in Romov: največ iz hrvaških pokrajin, iz Kranjske, Koroške in Štajerske, s severa (čez Rabo), pa tudi iz notranjosti. Pravzaprav so prihajali iz vseh smeri. V tem smislu je treba tedanje Prekmurje označiti kot miniaturni t. i. talilni lonec, ki je sprejemal in vključeval mnoge druge slovanske in neslovanske jezikovne ter kulturne novitete. Večinsko prekmurskoslovensko govoreče vaško okolje je slovanskim prišlekom očitno lahko ponudilo možnost hitre jezikovne in tudi socialne vključitve.

Vse več prišlekov je prihajalo tudi iz bolj oddaljenih urbanih krajev. Med njimi so bile prve stalno – ne le občasno, ob poslovnih potovanjih – nastanjene judovske družine, ki se v prvi tretjini in do srede 18. stoletja pojavijo sprva le na treh največjih trgih: Murski Soboti, Beltincih in Dolnji Lendavi. To so bili člani družin, ki so matično živele v takratnih zahodnomadžarskih mestih in trgih na ozemlju današnje avstrijske zvezne dežele Gradiščansko (Burgenland), ki so bili v lasti Esterházyjev – Eisenstadt/Kismarton – in Batthyányjev – Rechnitz/Rohoncz: Austerlitz, Löbl (pozneje Loibl), Löwenstein, Schucz (pozneje Szűcs) in Wolff (nato pomadžarjeno v Farkas). Živeli so od široko razpredene drobne/sejemske trgovine, žganjekuhe, poslovnih vezi s severnimi sorodniki in z zakupljenim pobiranjem raznih gospoščinskih/državnih denarnih obvez ljudi. Prisotnost romske populacije se opaža vsaj že od srede 17. stoletja kot posledica bega oz. pregona z osmanskih območij. V naslednjem stoletju v matičnih knjigah že nastopa izraz *C(z)igan* oz. *Czigány* kot osebni priimek, malo pozneje pa še izraz *Zingar* kot njegova starejša oblika oz. splošno označevalni izraz za Rome.

Od močnejših migracijskih izgub oz. izseljevanja prebivalstva so znani odhod večjega števila družin s področja Goričkega pred koncem 16. stoletja zaradi osmanskega nasilja, ki so zelo okrepile do takrat skromen slovanski živelj v izpraznjenih krajih ali pustih območjih t. i. Radgonskega kota oz. so ustanovile nova naselja. Enako znani so večkratni odhodi številnih družin verskih beguncev v 18. stoletju prav tako iz gornjega Prekmurja v notranjost, npr. v Šomodsko (Somogy) županijo.

64 AT ÖStA/HHStA, Familienarchiv Csáky, Urbar gospostva Beltinci/*Urbarium dominii Bellatincz* 1714, Beltinci, 7. 5. 1714. Prvotno v kartonu 152, izvirni spis št. 83; sedaj razvrščen v serijo Knjige/Bücher, št. 3.

Posestne spremembe in družbena razmerja v 19. stoletju[65]

Do konca revolucije 1849

V gornjem Prekmurju in Porabju v prvi polovici 19. stoletja lastniških sprememb ni bilo, kar je pomenilo iste lastnike: gospostvo Dobra, rakičansko-murskosoboško gospostvo z vključenim delom nekdanjega gornjelendavskega, in Stražna krajina so bili v rokah knežje in grofovske linije rodbine Batthyány; lastnica opatije Monošter in njene posesti je bila do leta 1878 opatija Heiligenkreuz, takrat pa so jo ločili od slednje in jo pridružili znanim zahodnomadžarskim cistercam Zirc, Pilis in Pásztó pod enovito upravo; preostali del murskosoboškega gospostva si je lastila murskosoboška veja grofov Szapáry, gornjelendavsko pa do leta 1856 grofje Nádasdy. V dolnjem Prekmurju se je večja lastniška sprememba zgodila le na gospostvu Beltinci, kjer je od leta 1816 gospodarila in tam tudi živela grofovska rodbina Ghika/Ghyka. Način, kako je Konstantin Emanuel Ghika/Ghyka (1777–1825) prišel do njega, je že opisan. Ko je umrl, je tu do smrti (1850) gospodovala vdova Anastazija roj. Dadányi pl. Gyülevész. Posest je upravljala skupaj z najstarejšim sinom Evgenom, ki pa je bil od konca leta 1849 v ječi. Dolnjelendavsko gospostvo je bilo v lasti knezov Esterházy, najpremožnejše rodbine v državi.

Le nekateri od naštetih lastnikov so v tej dobi še živeli na sedežih posesti; zagotovo so to vseskozi bili le Szapáryji in pa Ghike v Beltincih. Drugi so iz svojih veličastnih palač, dvorcev in hiš na matičnih posestih, v večjih mestih ter na Dunaju, zgrajenih tudi iz prihodkov mukotrpnega dela podložnikov, sem prihajali le izjemoma in občasno, npr. na poletni oddih.

Celoto vodenja brez izjem vseh posesti pa so že dolgo urejali dobro plačani upravniki z njim podrejenimi ekipami gospoščinskih uradnikov in oskrbnikov, t. i. španov. Vsaka posest je bila razdeljena na upravne urade s sedeži na upravnih hišah oz. pristavah v večjih krajih, na čelu katerih so običajno bili nižji plemiči. Tako za Zalsko kot Železno županijo je bilo še naprej značilno sorazmerno večje število nižjega plemstva. V nekaterih predelih gornjega Prekmurja, najštevilčneje v Murski Soboti, Krogu, obojih Bakovcih, Križevcih, na Krajni, v Tešanovcih in Pordašincih, so živeli številni plemiči z majhnimi posestvi. O njihovem materialnem položaju, npr. pordašinskih plemičev, priča tudi dejstvo, da jih je oblast že v 16. in 17. stoletju za vzdrževanje protiosmanske obrambe obdavčila, zaradi česar so jih imenovali tudi »plemiči s takso«. Obdavčeni so bili na podlagi njim podložnih kmečkih družin, od katerih so dobivali prihodke. V davčnih popisih, vodenih že v zgodnjem novem veku, so razvidni plemiški posamezniki in rodbine po posamičnih krajih oz. trgih. Večanje števila nižjeplemiških družin z le malo ali nekaj več lastne podložne zemljiške posesti – do štiri ali pet podložnih kmetij, k tem pa še nekaj zakupljenih in tudi pustih – je bilo v 18. stoletju in še naprej najpomembnejša družbenoslojna značilnost tega dela pokrajine.

Redki med kmečkimi sloji so se od tedaj še zmogli osebno osvoboditi. Številčno daleč največ je še naprej bilo osebno podložnih s kmetijo in kajžarjev ter gostačev oz. želirjev – ljudi brez slehernega koščka zemlje, npr. živečih na pristavah, vsi pa seveda odvisni od zemljiške gospode. Gospoda je na podložniška ramena naprtila občutna državna – kot davkoplačevalci –, gospoščinska – kot podložniki – in cerkvena bremena. Ob obveznem davku so še naprej morali opravljati tudi prisilno delo/tlako. Obseg bremen je bil odvisen od pravnega položaja podložnika: ali je na osnovi pogodbe razpolagal s pravico do odselitve ali ne oz. ali je bil kmet, kajžar ali gostač. Na gornjelendavski in beltinski posesti ti npr. niso imeli te pravice, saj so bili po volji lastnika dedno vezani na zemljo – t. i. dedni podložniki. Na prekmurskih delih dolnjelendavske posesti je bilo nasprotno le malo dednih, zato pa večina pogodbenih podložnikov s pravico do selitve.

Do srede 19. stoletja se je podoba družbe le malo spremenila. Ob vsem zapisanem je razumljiva čedalje intenzivneje porajajoča se značilnost sezonskih migracij kmečkega prebivalstva iz pokrajine na delo v sosednja območja in županije. Nič čudnega torej, da so se posamezniki iz Prekmurja že od sedemdesetih let 19. stoletja odločali za odhode v zahodnoevropske države in celo čez Atlantik. Poznejša množična ekonomska migracija od konca stoletja naprej je imela – tudi časovno – globoke korenine.

Urbanizacija prostora

Zahvaljujoč odkritjem novih virov v zadnjih dveh desetletjih se količina znanja o urbanih naseljih veča. Gre za doslej neznane ohranjene primerke prepisov trških privilegijev[66] za sedanje kraje Turnišče iz leta 1548, Lendava/Lendva iz 1595 in Dobrovnik/Dobronak iz 1647. Predvsem zaradi bližine državne meje lahko konec 16. stoletja tukaj naštejemo že šest krajev z dokazljivim

65 Prim. Fujs et al., Prekmurje v 19. stoletju, na več mestih; Sedar, *Kulturna podoba*, str. 43–51; Kovacsics, *Szentgotthárd és környéke.*

66 Prim. Hozjan, K problemu novoveških.

statusom trga (*oppidum*).[67] Urbanizacija pokrajine v terezijanski dobi je vključevala vasi in trge – t. i. tržna ali podeželska mesta (madž.: mezőváros). Ogromna večina prebivalstva je živela v okrog dvesto vaseh, medtem ko je bilo trških naselij tedaj skupaj z Monoštrom devet – z vidika lastništva in uprave pa enajst (!): Cankova, Gornja Lendava, Martjanci, Murska Sobota (zunanji in notranji trg), Rakičan, Dobrovnik, Dolnja Lendava (zunanji in notranji trg) in Turnišče. Prebivalstvo je bilo etnično mešano le v številčno večjih trgih, kjer so živeli slovensko, madžarsko, nemško in že tudi judovsko govoreči.

Preglednica 6: Zemljiškopodložno prebivalstvo treh dolnjeprekmurskih trgov v terezijanskih urbarjih[68]

Trg	Kmečki posestniki	Kajžarji
Turnišče	-	105
Dobrovnik	-	125
Notranja in Zunanja Dolnja Lendava skupaj	-	155

Vsi trgi so bili vključeni v zemljiškogosposki sistem in torej niso bili nikdar v lasti krone oz. dvorne komore. Izjemo je od leta 1671 – od usmrtitve njegovega lastnika zarotnika Franca grofa Nádasdyja – predstavljal trg Turnišče. Do predaje v roke zakupnika nadškofa Széchenyja osem let pozneje ga je v sklopu celotnega gospostva Beltinci upravljala dvorna komora. V trgih so skupaj živeli v daleč največjem številu kajžarji in obrtniki, kak kmečki posestnik svobodnjak in nižjeplemiške družine armalistov nekaj baronskih rodbin, v murskosoboškem dvorcu tudi grofovska družina, ponekod pa zraven še gospoščinski podložniki. Ob obrtnikih in njihovih številnih delavcih so v vsakem trgu živeli tudi kmetje z lastno zemljo. V vseh trgih so redki še podložni ljudje že imeli pravico do svobodne selitve.

Prebivalci trgov so prav tako kot podložniki na gospostvih imeli zelo različna denarna bremena, medtem ko naturalnih bremen in tlake skoraj niso več poznali. Prebivalci zunanjega trga Dolnja Lendava se – čeprav plačujejo činž – leta 1770 omenjajo z izrazom *coloni liberae migrationis*, torej kot pogodbeniki s pravico odselitve. Prebivalstvo Murske Sobote je tedaj – enako kot pravkar opisano v Dolnji Lendavi – že več kot 160 let imelo dva gospodarja: polovica je plačevala davek güssinškim grofom Batthyányjem, druga polovica pa domačemu soboškemu grofu Szapáryju. Lastniško in zato tudi upravno gledano so bili prvi lastnik notranjega in drugi zunanjega trga. Oboji so začeli prav tedaj nerazumno višati denarne obveze. Zato so Sobočani v šestdesetih letih 18. stoletja pred županijskim sodiščem v Sombotelu sprožili kar dva sodna procesa.

Pred letom 1848 je število trgov naraslo na deset: Beltinci so na vztrajne prošnje lastnikom grofom Čakom dobili leta 1759 najprej župnijski sedež, nato pa so bili v zgodnjem 19. stoletju povzdignjeni še v trg.

Porevolucijska doba – do konca petdesetih in zgodnjih šestdesetih let 19. stoletja

Po koncu revolucije so se spremembe lastnine na prekmurskih veleposestih kar vrstile. Začela jih je Nádasdyjeva prodaja gornjelendavskega gospostva z gradom vred knezu Mavriciju Jožefu Janezu Dietrichstein-Proskau-Leslieju leta 1856. Le šest let pozneje je bilo gospostvo v celoti prodano Edvardu pl. Almásyju, že leta 1872 pa ga je od njega odkupil grof Teodor Széchenyi pl. Sárvár in Felsővidék. Dolnje Prekmurje je vnovič imelo spremembe v Beltincih. To posest je po volji krone po materi podedovala hči Ifigenija Ghika/Ghyka (1815–1876), poročena z baronom Simonom Jurijem Sina (1810–1876), po poreklu Grkom, za tisti čas bajno bogatim bankirjem ter diplomatskim predstavnikom Grčije na kraljevskem dvoru, ki je izplačal preostale dediče in prevzel posest.[69]

Porevolucijske spremembe statusa kmečkih ljudi in pretvorba gospostev v veleposesti

Do konca so izpeljali proces osvobajanja podložnikov, ki so ga na podlagi vladnega odloka začeli izvajati že v letih 1848–1849. V tem obdobju so se iz dotedanjih podložnikov z zemljo izoblikovali: kasnejši kmetje s srednje velikimi posestvi (15–30 katastrskih oralov, oral (ljudsko: plüg) – 0,57 ha); zelo množičen sloj malih kmetov z le nekaj orali zemlje in agrarni reveži z zelo majhno posestjo ali kajžarji s samo hišo. Oboji se seveda niso mogli preživeti le s to zemljo. Zato so podobno kot že stoletja živeli iz rok v usta oz. kot najemni dninarji.

To je pomenilo, da odslej ti kmetje niso bili več osebno podložni zemljiškim gospodom, zato jih niti ne moremo več tako imenovati; hkrati niso bili več dolžni oddajati cerkvene obveze – desetine. Njihove edine obveze so bile redno

67 Prim. Bácskai, *Magyar mezővárosok*.

68 Simonffy, *A polgári földtulajdon kialakulása*, str. 163–164. Skoraj popolna odsotnost podložnih kmečkih posestnikov v treh trških naseljih v terezijanski dobi ni bila nič nenavadnega.

69 Fujs et al., Prekmurje v 19. stoletju, str. 127.

plačilo najemnine lastniku zemlje oz. novemu veleposestniku in davek državi. V osnovi pa se struktura kmečkih posesti ni veliko spremenila, kar je veljalo tudi za Prekmurje. Velika zemljiška gospostva so iz fevdalizma prešla v obdobje meščanstva – postala so kapitalistične veleposesti. Z odškodnino, ki so jo lastniki dobili v zameno za zemljo, dodeljeno kmetom, so si pridobili kapital za novo opremo in modernizacijo. Še nekaj je bilo novo: zemljiška knjiga in kataster, ki ju terezijansko-jožefinska doba ni zmogla izpeljati v želenem obsegu, sta odslej natanko predpisovala višino kmetove obdavčitve. To pa je za seboj čez nekaj časa prineslo temeljite ukrepe glede ocenjevanja kvalitete obdelovalne zemlje in v tem smislu izvedenih izboljšav, npr. do takrat neznane, tedaj prvič izvedene množične komasacije terenov.

Financiranje
Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa *Preteklost severovzhodne Slovenije med slovenskimi zgodovinskimi deželami in v interakciji z evropskim sosedstvom* P6–0138, ki ga iz javnega proračuna sofinancira Javna agencija za znanstveno-raziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

Izjava o dostopnosti podatkov
Raziskovalni podatki, obravnavani v članku, so vključeni v ta objavljeni članek.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

AT ÖStA/HHStA – Österreichisches Staatsarchiv, Haus- Hof und Staatsarchiv
Familienarchiv Csáky.

FAE – Fürstliches Archiv Esterházy, Burg Forchtenstein
Herrschaft Unter Limbach/Dominium Alsó Lendva

PiŠK – Pokrajinska in študijska knjižnica Murska Sobota
rokopis (Ro) št. 100: *Ad Fasciculum De Iuribus Radicalibus Dominii Muraj Szombath No 1 Muraj Szombath* ... Zapisnik procesnega ugotavljanja lastniških razmerij v zvezi z gospostvi Gornja Lendava, Murska Sobota in Szécsisziget: družina Kéry proti grofu Leopoldu Nádasdy in družini grofov Szapáry, ki ga je že leta 1748 zaključila kraljica. Dunaj, 30. 8. 1783, overitelja/podpisnika kralj Jožef II. in palatin grof Franc Esterházy.

OBJAVLJENI VIRI

Benczik, Gyula in Bilkei, Irén in Hozjan, Andrej in Kapiller, Imre in Kuzmič, Franc in Molnár András in Kozar-Mukič, Marija: *Források a Muravidék történetéhez, szöveggyűjtemény/Viri za zgodovino Prekmurja, zbirka dokumentov*, I. kötet/1. zv.: 849–1848. Szombathely–Zalaegerszeg: Vas Megyei Levéltár/Arhiv županije Vas, Zala Megyei Levéltár/Arhiv županije Zala, 2008.

Dávid, Zoltán: *Az 1598. évi házösszeírás*. Budapest: Központi Sztatisztikai Hivatal Levéltára, 2001.

Horváth, Zita: *Paraszti vallomások Zalabán II. A Mária Terézia-kori úrbérrendezés kilenc kérdőpontos vizsgálata Zala Megye Egerszegi, Lövői és Muraközi járásában*. Zalaegerszeg: Zala Megye Leveltár, 2006 (Zalai gyűjtemény, 60).

Hozjan, Andrej: *Arhivsko gradivo gospostva Beltinci v rodbinskem arhivu grofov Csáky v Avstrijskem državnem arhivu. Das Archivgut der Herrschaft Beltinci (Bellatincz) in dem Familienarchiv der Grafen Csáky in dem Österreichischen Staatsarchiv. A Beltinci (Belatinci) uradalom levéltári anyagának jegyzéke a Csáky grófok családi levéltárában, az Osztrák Állami Levéltárban*, 1. popr. izd. Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor, 2017.

Urbáriumok XVI.–XVII. Század (ur. Ferenc Maksay). Budapest: Magyar Országos Levéltár kiadványai, 1959 (II. Forráskiadványok 7).

LITERATURA

Adanič Vratarič, Janja in Andrej Hozjan: Zgodovinski oris območja občine Turnišče. *Turnišče* (ur. Jasmina Denša, Janja Adanič Vratarič). Turnišče: Občina Turnišče, 2018, str. 14–35.

Bácskai, Vera: *Magyar mezővárosok a XV. Században. Értekezések a történeti tudományok köréből*. Budapest: Akadémiai kiádo, 1965.

Ballagi, Móric/Ballagi, Moritz: *Uj teljes magyar es német szótár/Neues vollständiges Wörterbuch der ungarischen und deutschen sprache. Magyar–német rész/Ungarisch–deutscher Teil*. Pesten/Pesth: Kiadja/Verlag von Heckenast Gusztáv, 1857.

Benda, Kálmán (gl. ur.): *Magyarország történeti kronológiája. A kezdetektől 1970-ig*. Négy kötetben. Főszerk. MTA Történettudományi intézetében. I. kötet: *A kezdetektől 1526–ig* (ur. László Solymosi), Budapest: Akadémiai kiadó, 1981. II. kötet: *1526–1848* (ur. Péter Katalin in Éva Somogyi), Budapest: Akadémiai kiadó, 1989.

Bónis, György in Degré, Alajos in Varga, Endre: *A magyar bírósági szervezet és perjog története*. Zalaegerszeg: Zala Megyei Bíróság-Magyar Jogász Egylet Zala Megyei Szervezete, 1996.

Bruckmüller, Ernst: *Avstrijska zgodovina*. Ljubljana: Slovenska matica, 2017.

Csapody, Csaba: *Az Esterházyak alsólendvai uradalmának gazdálkodása a XVIII. század első felében*. Budapest: Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Magyar Művelődéstörténeti Intézet, 1933 (Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez, 6. kötet).

Donadello, Claude André in Cseh, Géza in Pozsonyi, József: *A murasombati, szécsiszigeti és szapári Szapáry család története*. Debrecen: Hajdú – Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága, Tiszántuli Történész Társaság, 2007 (Régi magyar családok, 6).

Eckhart, Ferenc: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Budapest: Osiris Kiadó, 2000.

Fodor, Henrik: Iz zgodovine porabskih Slovencev (iz rokopisa prevedel Vilko Novak). *Kronika* 12, 1964, št. 1, str. 1–9.

Fujs, Metka in Hozjan, Andrej in Kovács, Attila in Sedar, Klaudija: Prekmurje v 19. stoletju in do priključitve h Kraljevini SHS. *Pregled zgodovine Prekmurja. Preteklost Prekmurja od prazgodovine do konca 20. stoletja* (ur. Andrej Hozjan et al.). Murska Sobota: Pomurska akademska znanstvena unija (PAZU), 2021, str. 103–164.

Göncz, László: *Madžari. Kratka zgodovina Madžarov*. Murska Sobota: Franc-Franc, 2004.

Hašaj, Sara: *Prekmurski terezijanski urbarji, in Marija Terezija v izbranih slovenskih in tujih znanstvenih ter strokovnih objavah* (magistrsko delo). Maribor, 2018.

Herényi, István: »Die Wart« im Spiegel der mittelalterlichen Rechtsgeschichte. *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark* 66, 1975, str. 111–139.

Herényi, István: *Helytörténeti lexikon 800–1400. Nyugat-Magyarország az Árpádok és Anjouk korában*. Szombathely: Magyar Nyugat Könyvkiadó, 2000.

Horváth, Bernadetta: *Metalis processus. Mejni spor med beltinskim in dolnjelendavskim gospostvom v letih 1754–1758* (magistrsko delo). Maribor, 2011.

Hozjan, Andrej in Kerec, Darja in Kerman, Branko in Kuzmič, Franc: Srednjeveško Prekmurje. Od zgodnjeslovanske poselitve do bitke pri Mohaču. *Pregled zgodovine Prekmurja. Preteklost Prekmurja od prazgodovine do konca 20. stoletja* (ur. Andrej Hozjan et al.). Murska Sobota: Pomurska akademska znanstvena unija (PAZU), 2021, str. 30–64.

Hozjan, Andrej: Die Anwesenheit der Familie Nádasdy im Gebiet der heutigen Republik Slowenien vom 16. bis zum 19. Jahrhundert. *Die Familie Nádasdy: vom 16. bis ins 20. Jahrhundert. Tagungsband der 29. und 30. Schlaininger Gespräche, 2009/2010* (ur. Rudolf Kropf et al.). Eisenstadt: Amt der Burgenländischen Landesregierung, Abteilung 7 – Landesmuseum, 2015, str. 527–538 (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, Bd. 154).

Hozjan, Andrej: Die Grundherrschaft Alsólendva/Dolnja Lendava/Unterlimbach in den Händen der Esterházy von 1690 bis zum Ausgang des 18. Jahrhunderts. *Die Familie Esterházy im 17. und 18. Jahrhundert. Tagungsband der 28. Schlaininger Gespräche, 29. September–2. Oktober 2008* (ur. Wolfgang Gürtler, Rudolf Kropf). Eisenstadt: Amt der Burgenländischen Landesregierung, Abteilung 7 – Landesmuseum, 2009, str. 191–200 (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, Bd. 128).

Hozjan, Andrej: Franc III. Nádasdy in Prekmurje. Ob 340. obletnici usmrtitve protihabsburškega zarotnika. *Kronika* 59, 2011, št. 2, str. 211–230.

Hozjan, Andrej: Genealoška predstavitev murskosoboških plemiških rodbin ter posameznikov v Murski Soboti v 18. stoletju. *Studia Historica Slovenica* 4, 2004, št. 2–3 (Hartmanov zbornik), str. 297–331.

Hozjan, Andrej: K problemu novoveških privilegijev zahodnoogrskih utrjenih trgov/podeželskih mest. Privilegij Dolnje Lendave iz leta 1595. *Studia Historica Slovenica* 5, 2005, št. 1–3, str. 197–213.

Hozjan, Andrej: O pisanju imen prekmurskega plemstva v slovenščini. *Zbornik soboškega muzeja* 25 (ur. Branko Kerman). Murska Sobota: Pomurski muzej, 2019, str. 89–104.

Hozjan, Andrej: Prekmurje v novem veku. Od bitke pri Mohaču do izteka 18. stoletja. *Pregled zgodovine Prekmurja. Preteklost Prekmurja od prazgodovine do konca 20. stoletja* (ur. Andrej Hozjan et al.). Murska Sobota: Pomurska akademska znanstvena unija (PAZU), 2021, str. 65–102.

Hozjan, Andrej: Privilegiji trga Turnišče v luči ohranjenih virov. *Varašanci – prekmurski meščani. Trg Turnišče v arhivskih virih*. Maribor: Pokrajinski arhiv, 2011, str. 5–10 (Katalogi, 36).

Hozjan, Andrej: Vojak na Krajini. Prispevek k biografiji Luke Kövendi Székelyja/Zekela, barona ormoškega (1500–1574). *Ormož skozi stoletja V*, knjiga 1 (ur. Marija Hernja Masten et al.). Ormož: Občina Ormož, 2005, str. 226–245.

Hozjan, Andrej: Zgodnjenovoveško Prekmurje. V čast stoletnice združitve prekmurskih Slovencev z matičnim narodom (2019). *Studia Historica Slovenica* 19, 2019, št. 1, str. 11–69. DOI: https://doi.org/10.32874/SHS.2019-01

Illik, Péter: *Török dúlás a dunántúlon. Török kártételek a nyugat-dunántúli hódoltsági peremvidéken a 17. század első felében*. Budapest: WZ könyvek, 2010.

Jakšič, Andreja: *Terezijanski urbarialni vprašalnik (novem puncta) za naselja v Dolnjem Prekmurju* (diplomsko delo). Maribor, 2016.

Katus, László: *A modern magyarország születése. Magyarország története 1711–1914*. Pécs: Pécsi Történettudományért Kulturális Egyesület, 2009.

Kerec, Darja: Nikolaj III. – najvidnejši predstavnik gornjelendavskih Szécsijev v 14. stoletju. *Zgodovinski časopis* 55, 2001, št. 3/4, str. 321–340.

Kerec, Darja: Setting the Borderline Between the Urban and the Rural in the Slovene March Between 1765 and 1924. *Acta Histriae* 25, 2017, št. 3, str. 564–565. DOI: https://doi.org/10.19233/AH.2017.26

Kerec, Darja: Szécsijevi gospostvi Grad in Sóbota v času turških vpadov in verskih sporov. *Zgodovina za vse* 8, 2001, št. 1, str. 26–35.

Kerec, Darja: Szécsiji in njihov rodbinski grb. *Zbornik soboškega muzeja* 8 (ur. Janez Balažic). Murska Sobota: Pokrajinski muzej, 2005, str. 137–145.

Kerec, Darja: *Szécsiji, Gornja Lendava in Sobota od 13. stoletja do bitke pri Mohaču* (doktorska disertacija). Ljubljana, 2005.

Kontler, László: *Tisočletje v srednji Evropi. Madžarska zgodovina*. Ljubljana: Slovenska matica, 2005.

Korunek Medved, Marijana: *Apostoli Insulani. Crkveni red pavlina u Međimurju i integralna studija matičnog samostana*. Čakovec: Matica hrvatska, Ogranak Čakovec, 2024.

Kovacsics, József: *Szentgotthárd és környéke. Szentgotthárd környéki, del-burgenlandi, őrségi és vendvidéki falvak és nemzetiségek, 1183–1995. Település- és népességtörténeti lexikon*. Budapest: Központi statisztikai hivatal, 2000.

Kozar-Mukič, Marija: Podatki o načinu življenja prekmurskih Slovencev v 18. stoletju. *Zbornik soboškega muzeja* 4 (ur. Metka Fujs). Murska Sobota: Pokrajinski muzej, 1995, str. 77–89.

Kozar-Mukič, Marija: Skupne korenine. *Pokrajinski muzej Murska Sobota. Katalog stalne razstave*. Murska Sobota: Pokrajinski muzej, 1997, str. 145–150.

Lipič, Mojca: *Plemiška družina Lipič na področju Prekmurja v novem veku* (diplomsko delo). Maribor, 2014.

Luterán-Turi, Sarolta: Vagyon és presztízs kapcsolata rimaszécsi Széchy Tamás karriervizsgálatának tükrében/The relationship between wealth and prestige in the light of career analysis of Tamás Széchy of Rimaszécs. *A rang kötelez. Rendi és rendies magatartásformák a középkortól a 20. századig* (ur. Anita Berecz, Ilona Kristóf). Eger: Eszterházy Károly Katolikus Egyetem Líceum Kiadó, 2024, str. 263–279. DOI: https://doi.org/10.17048/Arangkotelez.2024.263

Magyar alkotmány története. 2. izd. Budapest: Osiris Kiadó, 1996.

Magyar értelmező kéziszótár. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1989.

Magyar története kronológia. Az őstörténettől 1970-ig. Budapest: Tankönyvkiadó, 1987.

Pállfy, Géza: *Povijest Mađarske. Ugarska na granici dvaju imperija (1526.–1711.)*. Samobor: Meridijani, 2010.

Petrić, Hrvoje: *Nikola VII. Zrinski [Čakovečki] (1620.–1664.). Snovi prekinuti u lovu na vepra*. Samobor, Čakovec: Meridijani, Zrinska garda Čakovec, Ogranak Matice Hrvatske u Čakovcu, 2026.

Radovanovič, Sašo: Posledice vdorov krucev v Ljutomer in okolico v začetku 18. stol. *Zgodovinski listi* 10, 2001, št. 1, str. 13–15.

Sedar, Klaudija: *Kulturna podoba JV Prekmurja v 17. in 18. stoletju* (doktorska disertacija). Nova Gorica, 2013.

Simonffy, Emil: *A polgári földtulajdon kialakulása és a birtokmegoszlás Délnyugat-Dunántúlon*. Zalaegerszeg: Zala Megye Leveltár, 2002 (Zalai gyűjtemény 55)

Slavič, Matija: *Naše Prekmurje. Zbrane razprave in članki*. Murska Sobota: Pomurska založba, 1999.

Šiplič, Kristina: *Plemiške družine Babos, Gombossy in Keresztury na območju murskosoboške in tišinske župnije v zgodnjem novem veku* (magistrsko delo). Maribor, 2014.

Škafar, Ivan: Prekmurski del beksinskega arhidiakonata do leta 1400. *Croatica christiana periodica III*, 1979, št. 4, str. 9–50.

Šövegeš Lipovšek, Gordana: Prekmurski terezijanski urbarji. *Zbornik soboškega muzeja 18/19* (ur. Franc Kuzmič). Murska Sobota: Pomurski muzej, 2012, str. 23–36.

Štih, Peter: Salzburg und die Entstehung der steirisch-ungarischen Grenze im heutigen Slowenien. *Der pannonische Raum um die Jahrtausendwende (vom 9. bis zum 12. Jahrhundert). Tagungsband der 16. Schlaininger Gespräche 1996, Schlaining, 23.–26. 9. 1996* (ur. Margarethe Wagner, Rudolf Kropf). Eisenstadt: Amt der Burgenländischen Landesregierung, Abteilung 7 – Landesmuseum, 2010, str. 29–38 (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, Bd. 131).

Štih, Peter: Salzburg, Ptuj in nastanek štajersko-madžarske meje v današnji Sloveniji. *Zgodovinski časopis* 50, 1996, št. 4, str. 535–544.

Tantalics, Béla: *A Bánffy család szellemi hagyatéka*. Lenti: Lenti Honismereti Egyesület, 2009.

Turbuly, Éva: Zala megye közigazgatása 1541–1750. *Zala megye archontológiája 1138–2000*. Zalaegerszeg: Zala Megye Leveltár, 2000, str. 29–46 (Zalai gyűjtemény, 50).

Vasvármegye. Magyarország vármegyéi és városai. Magyarország monográfiája (ur. János Sziklay, Samu Borovszky). Budapest: Apollo Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1898.

Zelko, Ivan: *Gospodarska in družbena struktura turniške pražupnije po letu 1381. Die wirtschaftliche und gesellschaftliche Struktur der Urpfarre Turnišče nach dem Jahr 1381*. Ljubljana: SAZU, 1972 (Razprave, VII/5).

Zelko, Ivan: *Prekmurje do leta 1500. Historična topografija Slovenije I*. Murska Sobota: Slovenska akademija znanosti in umetnosti in Zgodovinski inštitut Milka Kosa, 1982.

Zelko, Ivan: Statistika prebivalstva v Prekmurju l. 1698. *Zgodovina Prekmurja. Izbrane razprave in članki*. Murska Sobota: Pomurska založba, 1996, str. 70–84 (Monumenta Pannonica).

Zelko, Ivan: Zemljišče Belmura. *Kronika* 11, 1963, št. 3, str. 167–178.

SPLETNE STRANI

Hrvatski biografski leksikon

Andrić, Stanko: »Hahold«: https://hbl.lzmk.hr/clanak/hahold

Švab, Mladen: »Bánffy, de Lendwa«: https://hbl.lzmk.hr/clanak/banffy-de-lendwa

SUMMARY

An Overview of Land Tenure Development in the Area Between the Raba, Kučnica, and Mura Rivers until the Abolition of Feudalism in Hungary

The introduction to the article is followed by two extensive sections on developments that took place in the area between the Raba (Hun. *Rába*), Kučnica (Ger. *Kutschenitza*), and Mura (Ger. *Mur*; Hun. *Mura*) rivers or the regions now known as Prekmurje (Hun. *Muravidék*) and Porabje (Hun. *Rábavidék*) in the Middle Ages and early modern period. Each section provides a basic outline of conditions in the Kingdom of Hungary and the area under discussion. Then follows the development arc of changes in land tenure structure throughout the area, with further presentations of two old local magnate families and their land tenure in Upper and Lower Prekmurje and Porabje until extinction. Upper Prekmurje and the main part of Porabje were owned by the most influential local Széchy (Szécsi) family of Gornja Lendava until it became extinct in 1540. The remainder of the estates were throughout in the hands of the Cistercian Monastery in Monošter (Hun. *Szentgotthárd*). Then several new owners began to take part in estate division and inheritance processes and from the seventeenth century through purchases: in addition to the Rima–Széchy (Szécsi) family, these included the representatives of the most visible western Hungarian high noble lineages of the period, such as the Batthyány, Nádasdy, and Szapáry families.

The Bánffy (Bánfi) family of Dolnja Lendava retained tenure of nearly entire Lower Prekmurje until it became extinct in 1645. Through inheritance and purchases, their estate first came into the hands of Ferenc Nádasdy and after his death in 1671 of the famous Esterházy, Széchenyi, and Csáky families. Very few members of these lineages still occupied the seats of the local estates in the eighteenth century.

Each section further presents the local population, colonization, and migrations, the economic and living conditions of the lower social strata, and urbanization. Special consideration is given to social stratification and differentiation, which remained rather unnoticeable until the early sixteenth century. Among other novelties, the *Tripartitum* code of 1517 introduced the possibility of probate or earlier division of farms and farmsteads among multiple successors into plots of up to one-eighth or even merely one-sixteenth of the entire holding. This subsequently led to a variably paced but inevitable process of splitting previously indivisible whole or half-holdings among heirs and thus to a pronounced social stratification, cottar system, and poverty. Two categories that represented the largest stratum of serfdom until the mid-nineteenth century were hereditary tenants (tied to the land they were born on) and bond tenants. After the expiration of the contract concluded with his landlord, a bond tenant could move to another landlord. No such opportunity was recorded in other Slovenian territories during the period concerned, or it was exceptionally rare.

Two basic methods of forming or entering the early modern nobility in the Kingdom of Hungary are also described. Older noble lineages were granted noble status through the confirmation of their time-honoured reputation. Overall, the most influential and wealthiest magnate lineages of that and later periods sprang from them. The second, significantly more frequently used method was through acquiring a patent of nobility (*armalis*) from the crown. Slovenian literature offers very few sources on the local early modern petty nobility (*nobiles armalistae*), which grew into a noteworthy social class during the sixteenth century and continued to grow in the subsequent generations. The main part of the petty nobility were former serfs who eventually became free after acquiring ownership of their farms. When petitioning for the *armalis*, a freed peasant only needed to present evidence of services rendered by himself or his predecessors to the crown. Land holding was not a prerequisite for issuing the patent of nobility. Personally free peasants gradually began to represent the highest noble strata in both rural areas and market towns.

The population of market towns was on the rise as well. During the nineteenth century, the number of market towns as the sole form of urban areas rose to ten or, administratively speaking, twelve: in terms of estate ownership, the settlements of Murska Sobota and Dolnja Lendava were split between two owners and thus administratively doubled, with two parallel self-governing units existing in each. No such case was recorded in the central Slovenian area. All local market towns formed part of the seigniorial system and were never owned by the crown or the royal court chamber.